

MARIJETA RAJKOVIĆ

SEZONSKE MIGRACIJE NA PODRUČJU KRIVOGA PUTA: TRADICIJE U RECENTNOJ POVIJESNOJ PERSPEKTIVI

Marijeta Rajković
Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
HR 10000 Zagreb

UDK: 314.8(497.5 Krivi Put)
395(497.5 Krivi Put)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2005-12-9

Fokus istraživanja usmjeren je na sezonske migracije na području Krivoga Puta tijekom 20. stoljeća. Autorica prikazuje potisne i privlačne faktore migracija, život na ljetnim stanovima (nastambe, ineterakcijske odnose između migratornog i domicilnog stanovništva, simboličke granice između ovih zajednica), te specifične dnevne migracije za potrebe školovanja, stjecanje izvora prihoda i provođenja vjerskih praksi. Na kraju rada ukazuje na ulogu etnoloških istraživanja u revitalizaciji ovog depopuliranog kraja kroz oblike ruralnog turizma.

1. Uvod

Ovaj rad najvećim je dijelom rezultat terenskog istraživanja na širem području Krivoga Puta provedenog u više navrata tijekom 2003., 2004. i 2005. godine.¹ U tim prigodama prikupljala sam podatke o tradicijskom gospodarstvu,² te migracijama stanovništva.³ Istražujući tradicijsko

¹ Provodila sam etnološka istraživanja u okviru znanstvenog projekta *Identitet i etnogeneza primorskih Bunjevaca*, pod vodstvom doc. dr. sc. Milane Černelić s Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

² Istraživala sam tradicijsku zemljoradnju, stočarstvo, pčelarstvo i lov. Građa je u sintetskom obliku u pripremi za objavu.

³ Dio građe objavljen je u radu M. RAJKOVIĆ, 2004.

gospodarstvo tema sezonskih migracija nametnula se kao neophodna za njegovo istraživanje kao i razumijevanja načina tradicijskog života i kulture.

Na geografskom području koje pokrivam ovim radom, prema mojim spoznajama, do sada nitko nije istraživao sezonske migracije, dok su za susjedna područja, točnije, područje sjevernog Velebita, u starijoj etnološkoj i antropogeografskoj literaturi te seobe opisane ponajviše kao *izdizi* stoke na ljetne *stanove*. Unatoč tome što je uobičajeno na početku rada dati kritički prikaz literature o pojedinoj problematici, odlučila sam to napraviti tek u zaključku upravo zato što smatram da se podaci iz literature o susjednim područjima ne mogu u cijelosti komparirati. Naime, prilikom nestrukturiranih intervjua, odnosno rekognisciranja terena za pripremu upitnice za temu migracija došla sam do spoznaje da migracije stanovništva nisu bile isključivo *izdizi* stoke te da bih dobila vrlo upitne podatke da sam se ograničila samo na tu problematiku.

Sezonske migracije istraživala sam na području Krivog Puta,⁴ na obroncima Senjskog bila, dijelu Podgorja, točnije, Gornjoj i Donjoj Kladi, Babrovači, Zavižanu, te Jezerima na području Krasna. Prvobitna zamisao ovoga rada bila je prikazati sezonske migracije na čitavom istraženom području, međutim, zbog opsega prikupljene građe i različitosti koje se javljaju na ovom graničnom području između Velike Kapele i primorske strane sjevernog Velebita, ovaj rad ograničila sam sama na područje Krivoga Puta.

Iz primorskog pojasa stanovništvo se u proljeće selilo prema planinskim pašnjacima na primorskoj strani Velike Kapele. Ovo sam istraživanje usmjerila na sveukupni način života na koji su utjecale posljedice migracija. Cilj ovoga rada bio je utvrditi potisne i privlačne faktore migracija, život na ljetnim stanovima (nastambe, interakcijske odnose između migratornog⁵ stanovništva (Primoraca) i domicilnog⁶ stanovništva (stalnih stanovnika viših nadmorskih visina). Uočila sam specifične dnevne migracije za potrebe školovanja, izvora prihoda, provođenja vjerskih praksi te sahrana. Budući da je istraživanje usmjereno i na spoznaje o etnokulturnom oblikovanju i podrijetlu Bunjevaca, za rasvjetljavanje ove problematike nastojala sam ispitati uzroke ovakvoga specifičnog načina života, te uočila kako su se od privremenih ljetnih naselja

⁴ Sezonska migracija je oblik privremene migracije, povezane sa zapošljavanjem u drugom mjestu koji se obavljaju u određenom godišnjem dobu, tj. u "sezoni" (usporedi s E. HERŠAK, 1998, 250).

⁵ Migrant: osoba koja se seli, odlazi, vraća se; sudionik u procesu prostorne pokretljivosti stanovništva (usp. E. HERŠAK, 1998, 146-147).

⁶ Domicilno stanovništvo: od lat. *dōmīcīlīum*, "stan, dom", < *dōmus*, "dom, kuća", izraz za ljude koji imaju trajno prebivalište u nekom mjestu (usp. E. HERŠAK, 1998, 42).

formirala pojedina stalna naselja, čak i s osnovnom školom. Kroz rad se provlače simbolične granice između dviju zajednica, odnosno strategije autoidentifikacije kojima se migratorno i domicilno stanovništvo razgraničuje jedno od drugog. Navodi se simbolični inventar koji pripadnici svake skupine ističu kao razlikovni u odnosu na Druge, koji unatoč životu na istim prostorima percipiraju međusobnu različitost.

Na kraju rada ukazujem na mogući doprinos etnoloških istraživanja (ljetnih *stanova*) u revitalizaciji ovog depopuliranog kraja za oblike ruralnog turizma.

Prilikom istraživanja koristila sam tehniku intervjua, kako to zovu etnolozi,⁷ odnosno metodu usmene povijesti (*oral history*) kako to nazivaju povjesničari. Najviše podataka odnosi se za razdoblje od kraja 19. stoljeća do šezdesetih godina 20. stoljeća.

2. Život na prostoru Krivoga Puta

Za geografski prostor koji pokriva ovaj rad u tekstu ću upotrebljavati sintagmu *područje Krivoga Puta*. Taj naziv odabrala sam stoga što stanovništvo iz svih naselja i zaselaka gravitira Krivom Putu (primjerice ondje se nalaze trgovina i osnovna škola), a osim toga i stanovnici ovoga kraja identificiraju se s Krivim Putem. Prema službenoj terminologiji (popisima stanovništva), Krivi Put je samo jedno od naselja. Na prostorima koje obuhvaćam ovim radom danas su četiri naselja: Krivi Put (58 stanovnika), Podbilo (46 stanovnika), Veljun Primorski (91 stanovnik), te Alan.⁸ Ova naselja imala su kroz 20. stoljeće mnogo zaselaka koji su zbog iseljavanja stanovništva postupno nestajali kroz drugu polovicu 20. stoljeća.⁹ Izuzev stalnih stanovnika u neke od njih ljeti su selili stanovnici iz Primorja. Osim u mjesta koja su ucrtana u karte, Primorci su selili u lokalitete do kojih se moglo doći samo pješice tzv. *kozjim stazicama*. Dakle, ta naselja nisu imala ceste, struju,

⁷ Koristila sam nestrukturirani, polustrukturirani i strukturirani oblik intervjua prema upitnici koju sam sama izradila i prilagođavala, odnosno dopunjavala za potrebe svakoga daljnjeg terenskog istraživanja. Intervjuiranje je provedeno pojedinačno i grupno. Zbog depopuliranosti ovoga kraja, nisu dobiveni jednako detaljni podaci za sve lokalitete. U nekim lokalitetima razgovarala sam s kazivačima koji su sami sudjelovali u seobama, dok sam za pojedine lokalitete dobivala podatke prema usmenoj predaji. Dio intervjua napravila sam u Senju, gdje danas živi velik broj Krivopučana.

⁸ Budući na ovim prostorima imaju dva Alana (drugi je na obroncima Senjskog bila) a nije precizirano koji, podatke o broju stanovnika ne možemo uzeti sa sigurnošću. www.dzs.hr/Hrv/Popis%202001/popis20001.htm

⁹ Za detaljniji uvid o migracijama na području Krivoga Puta kroz 20. stoljeće upućujem na rad M. RAJKOVIĆ, 2004.

niti vodu,¹⁰ odnosno bila su bez infrastrukture.

U njima je živjelo nekoliko obitelji, ili tek jedna obitelj, kao što se saznaje iz naracija Zlatka Tomjanovića *Kaića* za okolicu Alana: *Vodina Bukova- vodin stan tamo je bila jedna kuća i oni su dolazili gore svake godine. Onda Lisičina Vodina ili draga* (na karti označeno kao Lisca) *na putu prema Sibirju jedna familija, onda Skalina*. Ovakav odabir objasnio je Petar Tomljanović *Jukša*: *Bilo je puno naroda, nije se imalo di selit. Selilo se di je bilo mista. Nije bilo određeno gdje će ljudi selit, već je ovisilo o tome gdje tko ima zemlju i šume. Nisu selili na tuđe*.¹¹ U takvim naseljima pojedine obitelji živjele su čitavu godinu. Ta naselja bila su na oko 500 - 600 metara nadmorske visine, primjerice, Vrataruša, Kosovo Buljima, Šušanj.

Pomoću sljedeće tablice nastojala sam prikazati s koje nadmorske visine su stanovnici selili na koja područja. Ova tablica je tek pregledna zato što su migracije bile, najblaže rečeno, nepravilne. Primjerice, iz Bunice jedni su selili u Vratarušu (na oko 600 m nadmorske visine), drugi u Špalje (u Podbilo na oko 750 m nadmorske visine), treći u Zamalić (na Alan, na oko 900 m nadmorske visine). U istom dijelu godine, dok su jedni sa 100 m nadmorske visine selili na 600 m nadmorske visine, poneki koji su stanovali na 600 m nadmorske visine selili su na 900 m nadmorske visine. Primjerice, iz Šušnja u *Kaićevu Gredu* ispod Alana.

Nadm visina ¹²										
900-1000m	Alan ¹³ Zamalić			Bilo						
800-900m			Cupića glavica			Krivi Put ¹⁴ Špalji				Šojatski Dolac
700-800m				Podbilo ¹⁵ Žuljevići					Veljun Primorski ¹⁶	

¹⁰ Za detaljniji uvid o transportu i opskrbi vodom na području Krivoga Puta upućujem na rad D. BIRT, 2004.

¹¹ Anka Atalić.

¹² Zbog bolje preglednosti nisam precizirala nadmorske visine pojedinih naselja.

¹³ Pod naselje Alan, kroz 20. stoljeće pripadali su zaselci: Alan, Brina, Butković Dolac, Cigići, Klanac Alanski, Rupa, Vrtlina, Zamalić (usp. M. KORENČIĆ, 1979, 603).

¹⁴ Pod naselje Krivi Put kroz 20. stoljeće pripadali su zaselci: Anići, Gorica Krivoputska, Krivi Put, Longovac, Nikolići, Šašina, Šojatski Dolac, Špalji, Špinići, Zekanovići (M. KORENČIĆ, 1979, 603).

¹⁵ Pod naselje Podbilo također je pripadalo više zaselaka, u popisima stanovništva za 20. stoljeće nalaze se: Cupići, Matić - Gaj, Murtići, Panjići, Plemići, Podbilo, Šimerići, Šolići, Tomići, Žuljevići (M. KORENČIĆ, 1979, 604).

¹⁶ Pod naselje Veljun Primorski kroz 20. stoljeće pripadali su zaselci: Brezica, Burići, Donji Veljun, Francikovac, Francikovac-Matići, Gornji Veljun, Kuljići, Lopci, Lukci, Marinovići,

600-700m	Butković dolac ¹⁷ Vargin stan							Francikovac		
500-600m	Šušanj ¹⁸	Tomišina draga	Kosovo Buljima ¹⁹	Vrataruša ²⁰				Klaričevac		
400-500m										
200-300m	Vodna draga									
100-200m	Sv. ILija	Sibinj	Cupina	Bunica	Špalji	Sv. Jelena	Pijavica			

Prilog br. 1. Tablica s prikazom istraženih naselja. Naselja sam nastojala prikazati kao što su smještena u prostoru. Boldom sam označila naselja u kojima su živjeli stalni i sezonski stanovnici. Izradila M. Rajković.

Kako bih prikazala bogatstvo migracija navest ću konkretne podatke koje sam prikupila. Ako se na tablici pogleda smještaj pojedinog naselja i komparira s navedenim podacima, može se dobiti vizualan dojam migracijskih kretanja.

Iz Sovine Drage selili su u Podbilo (u Žuljeviće) (jedna obitelji iz koje su tridesetih godina 20. stoljeća nastale četiri obitelji)²¹

- u Podbilo (jedna obitelj u *Sovin stan* - kasnije dvije obitelji)²²

- u Alan (u Zamaliće) (obitelj Tomljanović)²³.

Iz Bunice - na Vratarušu²⁴

- u Zamalić (Alan)²⁵

- iz Komara (dio Bunice) na Alan (Vrtlinu)²⁶

- obitelj *Motike* u Špalje²⁷

Milčići, Mlići, Petrovo, Rončevići, Šabani, Škopci, Veljun Primorski, Zečevi (M. KORENČIĆ, 1797, 605).

¹⁷ Stalno je bilo naseljeno šest do osam kuća prema Zlatku Tomljanoviću *Kaiću*, Milanu Prpić *Brkcu*, Nadi Prpić *Grgaičina*. Razlika u broju kuća je stoga što se podatci odnose za razdoblje od pedesetak godina, a ovise o tumačenju svakog pojedinog kazivača.

¹⁸ Stalno je bilo naseljeno šest kuća prema Zlatku Tomljanoviću *Kaiću*, devet kuća prema Milanu Prpić *Brkacu*, Nadi Prpić *Grgaičina*.

¹⁹ Stalno je bilo naseljeno šest do osam kuća prema Milanu Tomljanoviću *Livaku*. Zlatku Tomljanoviću *Kaiću*, devet kuća prema Milanu Prpić *Brkcu*, Nadi Prpić *Grgaičina*. Prema kazivanjima ovdje nije bilo sezonskih stanovnika.

²⁰ Stalno je bilo naseljeno četiri kuće prema Milanu Tomljanoviću *Livaku* šest kuća prema Zlatku Tomljanoviću *Kaiću*, trinaest kuća prema Milanu Prpić *Brkcu*, Nadi Prpić *Grgaičinoj*, Miri Ostović *Šare*. Prema kazivanjima ljeti je ovdje ponajviše ljudi selilo iz Bunice.

²¹ Anka Šolić *Tutanova*.

²² Anka Šolić *Tutanova*.

²³ Zlatko Tomljanović *Kaić*, Anka Šolić *Tutanova*.

²⁴ Anka Atalić, Anka Šolić *Tutanova*, Milan Prpić *Brkac*, Nada Prpić *Grgaičina*, Mira Ostović *Šare*, Milan Tomljanović *Livak*.

²⁵ Zlatko Tomljanović *Kaić*, Milan Tomljanović *Livak*.

²⁶ Milan Prpić *Brkac*.

- Iz Špalja (*Špaljeve kose*²⁸) u Špalje (Krivi Put)²⁹
 Iz Šušnja u *Kaićevu gredu* (ispod Alana) (jedna obitelj- kasnije tri obitelji)³⁰
 - *Bekin dolac* (obitelj Brkićevi, ispod Čupić glavice, Alan)
 - u Francikovac (obitelj Tomljanović)³¹
 Iz Sv. Ilije u Zamalić (Alan)³²
 Sibinja u Zamalić (Alan)³³
 - obitelj Butković prema Alanu³⁴
 - pod Omar [(iznad Butković dolca prema Zamaliću (četiri obitelji)]³⁵
 - u Šušanj³⁶
 Iz Kosove Buljime u *Grgaićin stan* na *Bekin Dolac* do otprilike 1950. -ih.³⁷
 Vuketske drage na Vrtlinu (Alan) (obitelj Vukelići) do početka 1900., nakon toga trajno su ostali ovdje³⁸.
 Iz Sv. Jelene na *Škicin stan* (između Vrataruše i Klaričevca, obitelj Špalji, kasnije su nastale dvije obitelji koje su stanovale u jednoj kući)³⁹ do otprilike 1950.
 - u Klaričevac⁴⁰
 - u Špalje (na Krivom Putu)⁴¹
 - u Špinjiće (prema Francikovcu kod Šojatskog Dolca)⁴²
 Iz Cupine u Klaričevac⁴³
 - u Cupiće (Podbilo)⁴⁴
 Iz Pijavice u Klaričevac⁴⁵
 - u Špiljiće⁴⁶

²⁷ Mladen Šojat *Bilin*.²⁸ Milan Prpić *Brkac*.²⁹ Anka Šolić *Tutanova*, Luka Krmpotić *Brnde*, Mile Špalj *Kebin*, Ruža Prpić *Apelova*.³⁰ Zlatko Tomljanović *Kaić*, prestali su seliti 1941. godine budući da im je u ratu zapaljen stan. Kasnije su samo odlazili obrađivati zemlju.³¹ Mladen Šojat *Bilin*, Milan Šojat *Colaš*.³² Zlatko Tomljanović *Kaić*.³³ Milan Tomljanović *Periša*, Zlatko Tomljanović *Kaić*.³⁴ Tome Špalj *Cucin*.³⁵ Milan Tomljanović *Periša*.³⁶ Milan Tomljanović *Livak*.³⁷ Zlatko Tomljanović *Kaić*.³⁸ Anka Atalić.³⁹ Zlatko Tomljanović *Kaić*.⁴⁰ Milan Prpić *Brkac*, Nada Prpić *Grgaićina*, Tome Špalj *Cucin*, Mladen Šojat *Bilin*.⁴¹ Mladen Šojat *Bilin*, Mladen Prpić *Brada*.⁴² Milan Tomljanović *Livak*.⁴³ Milan Prpić *Brkac*, Nada Prpić *Grgaićina*.⁴⁴ Petar Tomljanović *Čona*.⁴⁵ Nada Prpić *Grgaićina*, Milan Prpić *Brkac*, Mladen Šojat *Bilin*.

Iz Vrataruše na Francikovac⁴⁷ (obitelj Tomljanović - stalno doselila)

Iz Senjske drage na Francikovac (jedna obitelj početkom 20. stoljeća)⁴⁸

Iz Klenove kose u Podbilo (dviije obitelji - *Jojini* i Tomljanović-Dadići)⁴⁹

No, kao što sam spomenula, zbog depopuliranosti područja za neke lokalitete podatke sam dobivala usmenom predajom, tako da kazivači uglavnom nisu znali točno precizirati koliko je ljudi i kada selio.

U pojedinim naseljima domicilno stanovništvo živjelo je u jednim zaselcima, a migratorno u drugim. Primjerice, na području Alana zaselci Cupići i Tomići imali su stalne stanovnike, a Primorci su najviše selili u Zamalić. No, prema kazivanjima kazivača stanovništvo je uglavnom bilo izmiješano. Jedna zanimljivost koju sam otkrila tek u krajnjoj fazi sinteze građe upravo je oblik stanovanja u tzv. *zadružnim* obiteljima na *ljetnim stanovima*. Na primjer, u obitelji su bila dva sina, kada bi oni formirali svoje obitelji u Primorju, svatko je stanovao u vlastitoj kući, dok bi na planinama svi boravili u roditeljskom *ljetnom stanu*. Tako je Zlatko Tomljanović *Kaić* rekao: *Mi smo imali stan kod Alana zove se Kaićeva greda, i tu su ljeti selili svi, sričevi, tatin brat, svi smo bili u jednoj kući. Jedna šternja je bila.*

Da bi se razumjeli potisni i privlačni faktori sezonskih migracija u daljnjem tekstu prikazat ću razlike u načinu života i osnovne izvore prihoda Primoraca, te stanovnika viših predjela ovog područja. "Čimbenici koji guraju (*push*) prema migraciji u novi prostor jesu oni koji izazivaju nezadovoljstvo u vlastitoj okolini. Privlačni faktori (*pull*) su oni koji nedostaju domicilnom okruženju, a postoje u nekom drugom prostoru i djeluju privlačno."⁵⁰

Izvori prihoda stalnih stanovnika Krivoga Puta bili su, između ostaloga, stočarstvo i zemljoradnja. Obitelji su imale volove ili konje. Razlog zašto je netko imao konje, a netko volove uvjetovala je površina obradivog zemljišta, geografske odlike terena, te imovinsko stanje obitelji.⁵¹ Tome Špalj *Cucin* u prilog tome kazao je: *Najbolje je bilo imat konje, ko je drža do sebe ima je konje. Ko je ima više zemlje, jer konji su najbrži i dobri su za vozit, al volovi su jači. Ima uzrečica: Vo se boji brza hoda, a konj se boji teška voza! Tobaže volovi ne vole*

⁴⁶ Milan Tomljanović *Livak*.

⁴⁷ Mladen Prpić *Brada*.

⁴⁸ Milan Šojat *Colaš*.

⁴⁹ Mladen Šojat *Bilin*.

⁵⁰ I. ŽIVKOVIĆ et al. 1995, 11.

⁵¹ Kazivači su prema obiteljima naveli tko je imao konje a tko volove. U Krivom Putu Prpići, Pavelići, Krmpotići, Burići i Šojati su imali volove, a Prpići konje. U Francikovcu je bilo pomiješano. U Podbilu, Alanu i Klarićevcu svi su imali konje.

da brzo idu, al' mogu povući teži teret. Konj obrnuto. Na Alanu su imali dvije vrste konja. Imali smo teške konje, za kirijat iz šume i običnog konja. Na njega sam tovarila sijeno zavezano u bale, jer nisu svagdi mogla doći kola, kazala je Anka Atalić.⁵² Ostali kazivači nisu naglašavali razliku između običnih konja i teških konja, budući da je takvih najviše bilo na Alanu jer su se Alanari u najvećoj mjeri bavili kirijom (izvlačili iz šume drva i klade).⁵³ Nakon Drugog svjetskog rata na tom području otvorena je i pilana. Žene su uglavnom bile kod kuće i brinule se za ostatak domaćih životinja: krave, svinje, kokoši, ovce, a tek pojedinci imali su i magarca. Obitelji su posjedovale nekoliko jutara zemlje. Na oranicama su sijali ječam, zob, ponegdje pšenicu, kravlju repu te sadili krumpir, kupus, mahunarke, salatu i mrkvu. Od voća uspijevale su šljive i jabuke.

Budući da ove gospodarske grane nisu bile dostatne za život, muškarci su pronalazili dodatne izvore prihoda odlaskom na privremene radove na prostore Slavonije, zapadne Europe ili na višegodišnje odlaske u Ameriku ili Kanadu.⁵⁴ Radili su po vani kao poluproleter i na prugama, cestama. Većinom su delali po šumi po Slavoniji, to su bili šumski radnici.⁵⁵

Dodatni izvori prihoda bile su i ilegalne trgovine drvima raširene na širem području Velebita,⁵⁶ pa tako i ovdje. Kazivači o tome otvoreno govore, jer kažu svi su to radili. *Moj otac je prodava drva na vozove i od tog smo živjeli. Mora si lugu platiti, propusnicu (smijeh) ako si tja drva prodavat. Moj stari ti je ukra u šumi ko letve, gredice. E, a u Senju je bio drugi lugu i ovaj mu zaplani, istovari na moru. To je bilo na Mali vrat. Onda je moj stari čeka da lugu ode, iza podneva, pa proda bodulima (stanovnici otoka). Sičeš drva u šumi, tovariš, voziš, platiš lugu i kad dođeš do Senja drugi lugu ti zaplani. Tako se dosta događalo. A nije bilo lako*⁵⁷.

Pod područje Krivi Put spadaju i primorska sela, dakle sela uz obalu. Primjerice, to su: Pijavica, Špalji, Bunica, Sibinj, Šolići, Sv. Jelena, Sv. Ilija, te područje prema naselju Krivom Putu, Podbilu i Alanu. Izvori prihoda za Primorce također su bili poljoprivreda i stočarstvo. *Primorci su se vrlo malo bavili zemljoradnjom u Primorju, sadili bi malo krumpira i povrća, žitarice ne*

⁵² Detaljnije o transportu upućujem na rad: D. BIRT, 2004, 159-188.

⁵³ Kirijaši: od tur. *kiria*, "najam"; prema Skoku – ar. podrijetla, odnosi se i na najam i prijevoz robe; oblik "kirijaš", koji je tipični za prostor Hrvatske, imao je značenje "vozač"; rasprostranjen izraz na Kordunu, u Lici i Dalmatinskoj zagori (usp. E. HERŠAK, 1998, 102).

⁵⁴ Za detaljniji uvid o privremenim migracijama upućujem na rad: M. RAJKOVIĆ, 2004.

⁵⁵ Milan Prpić *Brkac*.

⁵⁶ Zabilježila sam podatke da su se takvom trgovinom bavile i žene na području Senjskog bila (usp. M. RAJKOVIĆ, 2003, 570).

⁵⁷ Ova zanimljiva tema ostaje za neka daljnja istraživanja. Budući da sam zabilježila velik broj ovakvih priča, u ovom slučaju odlučila sam ne navesti ime kazivača.

znam da je ko tu sija. Sv. Jelenu su do 1916. zvali mala Dalmacija, zato što je imala vina, al je onda filoksera uništila lozu. U ostalim mjestima nije bilo razvijeno vinogradarstvo, tek nešto malo u Bunici. Držali bi dvije do četiri krave, koliko je ko mogao, onda priko ljeta odgoji svinje, dvadesetak ovaca i radili ko proleteru vani. To su doma sve žene delale. Ljudi dođi doma za košnju,⁵⁸ rekao je Tome Špalj Cucin. No, ovi izvori prihoda također nisu bili dostatni, te su muškarci i s ovih prostora odlazili na privremene radove. Međutim za razliku od Krivopučana kojima je rad u šumama bio primaran, Primorci su bili i obrtnici, što se vidi i iz kazivanja Milana Tomljanovića Livaka: *Najviše su išli na teren, radili su za plaće. Muškarci su okolo radili. Delali po vani kao obrtnici, većinom zidari. Dolazili bi kući jednom mjesečno i kupili stvari.*

Na prostorima od cca 500 do 600 metara nadmorske visine bilo je nekoliko većih zaselaka, primjerice, Šušanj, Kosovo Buljima, Vrataruša. Stanovnici i te zaselke nazivaju Primorjem, ali smještenim na planinu: *Moje selo Šušanj spada pod Primorje, al' to su zvali planina.*⁵⁹ Kazivači su također navodili razlike između, "pravog" Primorja i života na oko 500 metra nadmorske visine. *Mi ova sela Vrataruša, Kosova Buljima i Šušanj smo imali konje. To je bio već malo drugi život nego je bia sasma dole. Oslobodi me Bože. Imali smo konje, krave, ovce, koze, magare. Sibirj je držao mule, jer su mule najotpornije. Dole je sve kamen. One su bile skuplje neg konj, cjelo Podgorje je držalo mule, baš zbog terena.*⁶⁰ Primorci su imali više krava (dvije do četiri) od Krivopučana zato što su žene svakodnevno nosile prodavati mlijeko u Senj, te desetak do dvadeset ovaca. No svaka obitelj neizostavno je imala magarca, ili mulu ili po jedan par. O važnosti tih teglećih životinja govore u prilog naracije Petra Tomljanovića Jukše: *Imali smo drvene samare, najviše smo gonili na njima, na tovaru, muli i magcu seli gore. Nama su brda bila, nisi moga ništa drugo nego samar, nisu kola mogla. Samar, magarac ili konj i motika, to je nama bilo glavno.*

Svi kazivači samoinicijativno su isticali simboličke granice prema drugim skupinama stanovnika. *Krivopučani su bili puno bogatiji nego mi ovde jer su imali više zemlje, više krumpira, žita, svega. A mi smo vako. Mi smo imali male parcele,* kazao je Ivan Vukelić Mikula. Dok Anka Atalić smatra: *Primorci su imali sve ko i mi samo su živjeli na dvi strane. Vamo priko ljeta, a doli su imali namješteno ko svi ljudi. Možda još i bolje jer su živjeli uz grad.* Milan Prpić *Apel* naveo je: *Bili su veći jadnici nego mi, jer su se morali selit, a drugo sve isto ko mi.*

⁵⁸ U Vrataruši, Šušnju i Kosovoj Buljimi vrijeme sjenokoše je bilo od 15. lipnja do 15. srpnja.

⁵⁹ Milan Prpić *Brkac*.

⁶⁰ Nada Prpić *Grgaičina*, Milana Prpić *Brkac*.

2.1. Selidbe na ljetne stanove

Pojedine primorske obitelji posjedovale su njive i livade na višim nadmorskim visinama, odlazile ondje prema potrebi raditi, no nisu nužno tamo i selili. *Kada bi nešto radili, prespavali bi kod ovih koji su selili. Jer to je dugačak put, a ujutro se rano počimalo raditi, kositi, orati. Znali su bit gore po pet, šest dana. To je bilo sve redom, recimo u Francikovacu, iza Vratnika, i preko dva sata oda se išlo kositi ljetna doba. Onda si neko napravi stan za leći, da ne ideš kući. To napravi od drveta na dvi vode ili polukružno zakreni. Gori pokri, nasjeci jelovine pa napravi šimle.*⁶¹ No, ovakvi priručni stanovi bili su rijetkost.

Nisam zabilježila podatak da su svi stanovnici jednog sela selili u drugo selo na višoj nadmorskoj visini. Najčešće nisu selile obitelji, već samo pojedini ukućani. Primjerice, kada su djeca završila škole i pronašli posao, prestali su seliti, dok su njihovi roditelji i dalje selili. *Did i baba su u Sibinju živili i imali su zemlju na Alanu. Tamo je plodna zemlja. Čača je radio, pa su baba i dida išli gore sami. Mi dica i mama smo svaki dan išli gori i nosili stvari doli, a inače smo bili doli, nismo selili.*⁶² Mira Ostović Šare kazala je: *Moj tata je bio jedini koji nije selio gore-dolje, njegovi roditelji jesu. Tata je bio od rijetkih ljudi koji je krenuo u školu i imao državnu službu. Inače do rata svi smo bili nepismeni.* Selidbe su uglavnom bile individualne, a njihov razlog objasnio je Zlatko Tomjanović Kaić: *Naša familija doli nije imala puno zemlje, a gori je. Druga familija je više zemlje imala doli, onda im je bolje ostat doli. A nama je tamo bila zemlja za sve. U šumu se išlo na posa. U jesen kad bi sve pobrali, išli smo nazad u Šušanj.*

2.2. Selidbe na Bila

Pojedinci su posjedovali zemlju i preko planine Bila, koja se proteže iznad Podbila. Međutim ovih selidbi prisjećaju se rijetki pojedinci. Samo je Marko Pavelić Mijatina, rođen 1917. godine u Podbilu, selio preko Bila: *Mi smo gore preko Bila išli na ljetne stanove. Tamo su bile livade koje smo kosili. Na tri miseca smo išli tamo i sadili krumpir, žito i kupus. Cijela obitelj je gore selila. Bila je gore više stanova, al su bili daleko jedan od drugoga. Nismo gore imali šterne, već snig u jamama. Ja sam presta seliti kad sam bio treći razred osnovne škole. Mi smo zadnji selili jer više ljudi nisu bili zainteresirani.*

⁶¹ Luka Krmpotić Brnde.

⁶² Milan Tomljanović Livak.

Ovu selidbu potvrdila je samo kazivačica Anka Šolić Tutanova, također iz Podbila: *Mijatina je imo stan gore, pa još tu jedan susjed. Tako isto natkrilo. Stavi one dve ili četiri to se kaže soja, pa gore nabacaj sjena ili pokri nečim. Tolko da se može po noći uvući da ne mora ići kući kad kosi ili radi šta. Može i vatru naložit, nije to tak bilo nisko da može izgorit, al se pazilo. To nabacaj malo drveća ili što. Sve od drveta. Nije bilo od kamena. Vraga, ko će. Nisam ja nikad selila tamo, samo sam znala prolaziti. Mijatina je često znao bit gore, pa ga sretni. Govorili su da su njegovi prije gore selili s kravama liti kad bi bila velika suša. To je prvo bilo, još sam ja mala bila. Ostali kazivači nisu znali za te selidbe, ali ih je većina iz Podbila odlazila na Bilo kositi travu tijekom prve polovice 20. stoljeća.*

2.3. Razlozi migracija

Potisni faktori ljetnih odlazaka Primoraca na više nadmorske visine bili su gospodarske prirode, npr. svi kazivači su navodili obradive površine na planinama, livade za ispašu stoke, u košnju trave [odnosno prikupljanje sijena i šušnja (lišća) za zimsku prehranu blaga], te ispašu pčela. *Gori je ipak kolko tolko planina na nekih 500 metara nadmorske visine i zemlja je bar nešto davala, a ova u Primorju nije davala ništa. To je plitka pjeskovita zemlja. A gore su ipak bile i rose, pa od toga se i živilo.*⁶³

Stoka, odnosno kako kazivači kažu *blago*, išlo je na ispašu u *Planinu*, budući da je u Primorju kamenjar, odnosno nema dovoljno trave i temperature su previsoke. Na planinama je pogodnija klima i plodna zemlja. *Svako je ima nešto blaga pa ga je gonio ovdje na pašu jer doli je jako sunce pa sve ispeče. Doli bi se pokosilo, a ovde bi svako ima malo zemlje za obraditi pa je blago trebalo i da zemlju nađubri jer sav se đubar gonio na tovaru, navela je Anka Šolić Tutanova.* Poneki kazivači poput Milana Tomljanovića *Periše*, kao primarni razlog selidbe navodili su zemljoradnju i gnojenje oranica: *Oni su gore oko Alana imali zemlju onda da ne bi gonili đubar, preselilo bi se sve i blago i oni liti gore.*

2.4. Organizacija selidbe na ljetne stanove

Vrijeme kada su počinjale seobe na *ljetne stanove* ovisilo je o odluci pojedinaca. *Išli su malo pomalo, seli blago, obrađuj zemlju, nije bio određen datum kad se selilo, ovisno o godini, kazao je Zlatko Tomjanović Kaić. Zabilježila sam da su selidbe započinjale u ožujku,⁶⁴ oko 15. travnja, nekad budi*

⁶³ Milan Tomljanović *Livak*.

⁶⁴ Milan Prpić *Apel*.

snjega do 1. svibnja pa ne možeš ništa dok je snjeg,⁶⁵ početkom svibnja,⁶⁶ tijekom svibnja,⁶⁷ oko 1. lipnja ili do Duhova,⁶⁸ nakon što se u Primorju pošišaju ovce.⁶⁹ Seobe su trajale po nekoliko dana. Prije samog preseljenja trebalo je napraviti pripreme: *Ako nekog nema nekoliko meseci u kući, normalno da trava naraste. Onda su dolazili u proliće na dan, dva, čistit, sadi. Išli svakih pet, šest dana doligori, pomalo nosili stvari*⁷⁰. *Did bi ima kravu, jednu ili dvi mule, svinju. Kokoši bi baba svezala u neku kištricu i svaki dan po malo goni gore dok bi se sve preneslo*⁷¹.

Bilo je i slučajeva kada obitelj nije odlazila zajedno, već su selidbe bile uvjetovane gospodarskim radovima. Ako su vremenske prilike bile povoljne, oko Jurjeva (23. travnja) bi selili blago, a kad je ošlo blago morala su i dica jer moro je neko blago čuvat,⁷² muškarci bi išli orat zemlju oko 1. svibnja, a zatim žene sijat, pomalo posle svi ostali, kada je dolazila košnja dolazili su svi.⁷³

Stanovnici koji su stalno boravili na oko 500 do 600 metara nadmorske visine kazali su da su njima te selidbe bile jako interesantne i da su ih pratili sa zanimanjem. Stoga ću navesti nekoliko komentara: *Dva dana oni su selili gori, onda bi rekli mi: Evo prođoše Primorci. Reci: Preseliše Primorci. Kad bi ih pitali: Kud idete. Selim u planinu. Rekli bi. Jer odoše od mora u brdo gore.*⁷⁴ *Mi bi rekli: Evo Primoraca, evo koza i ovaca.*⁷⁵

⁶⁵ Petar Tomljanović Jukša.

⁶⁶ Mladen Šojat Bilin.

⁶⁷ Anka Atalić, Milan Tomljanović Periša, Milan Tomljanović Livak, Milan Prpić Brkac.

⁶⁸ Ovce se najčešće šišalo za katolički blagdan Duhova, što je opjevano i u bečarcu: *Na Duhove šišaju se ovce, bješte cure makar za udovce!* koji mi je otpjevao Milan Tomljanović Periša.

⁶⁹ Tome Špalj Cucin, Anka Šolić Tutanova.

⁷⁰ Milan Prpić Brkac, Mile Špalj Kebin.

⁷¹ Milan Tomljanović Livak.

⁷² U imućnijim obiteljima bio je čoban, kojeg su zvali sluga. On je pomagao u svim gospodarskim poslovima oko zemljoradnje ili stočarstva. Primjerice, u obitelj Zlatka Tomjanovića Kaića bilo je dvoje sluga: *Bilo ljudi s puno dice, pa su ga dali da čuva blago kako bi se lakše prehranili. Sluga bi bio tu godinama. Kako se pogodi s gazdom. Kod nas u bila dva, jedan dok nije odrasto, pa drugi, jer smo bili malo jača familija. Naknada im se davala u hrani, dalo se njihovim obiteljima žita, krumpir, obuklo bi ga se, kupilo mu cipele. Njih je bilo divetero dice, živili su u staroj kućici u Kosovoj Buljimi, a ovaj drugi bia iz Klešića. Iz moje obitelji svi su išli u školu, i moja tetka 1900. godište je išla u Alan u školu, u mojoj familiji nije bilo nepismenih, dočim ovaj koji je služio on nije imao ni da ide u školu. Ja ne znam da je i jedan od njih devet dice išlo u školu. Bili sirotinja i daj Bog da se prehranili.* Na području Krivoga Puta služila su i djeca s područja Senjskog bila, detaljnije o tome upućujem na rad M. RAJKOVIĆ, 2003, 553-554.

⁷³ Milan Prpić Apel.

⁷⁴ Milan Prpić Brkac.

⁷⁵ Tome Špalj Cucin, Petar Tomljanović Jukša.

Tijekom svih razgovora kazivači su isticali siromaštvo, nepovoljne životne uvjete i primoranost na migracije. Budući da su stanovali na dvije lokacije Primorci su većinu osobnih stvari i kućnog inventara nosili sobom. U prilog tome Anka Atalić kazala je: *Nije bilo ni gore ni dolje, imali su tu nužno. Nosili su hranu, posuđe, škač za pranje veša, razne sitne kućne potrepštine. Nosili su sve tekstilne predmete, primjerice, posteljinu i odjeću, zato što bi miševi sasjekli sve što su ondje ostavili preko zime. Kazivač Milan Tomljanović Periša sjeća se da su: Iz Sibirja gonili suhi đubar od koza i ovaca gore, onu prašinu što bi bilo lako, metni u vreće i goni na tovaru i mulama.*

2.5. Selidbe pčela

Na području Alana, Podbila, Mrzlog Dola, Krivog Puta i Veljuna pčelarstvo nije bilo razvijeno. *Gori nije prirodno za pčele, zima je, i postojala je opasnost od medvjeda. On bi to porazbaca sve po zimi i tako i dandanas.*⁷⁶ No, stoga je u Primorju pčelarstvo bilo razvijeno u cijelom kronološkom razdoblju koje pokriva ovaj rad, a vrlo vjerojatno i mnogo ranije. O tome svjedoče sljedeće naracije: *Iz Primorja je svaka kuća imala pčele. Ovaj Mirko Sovo, još se i njegov čača bavio čelama, a mi imamo dole (misli na Primorje, op. a.) pčele kuću uz kuću.*⁷⁷ *U Šušnju moj otac se bavio pčelama, moji su imali pčele od pamtivjeka*⁷⁸. Pojedinci koji su se bavili pčelarstvom isključivo za vlastite potrebe, imali su od nekoliko ulišta (košnica) do dvadesetak ulišta.⁷⁹ No, zabilježila sam i par primjera gdje je pčelarstvo bilo znatan izvor prihoda. *Prije Drugog svjetskog rata, moja teta i tetak imali su pčelinjak i preko 100 košnica. Oni su bili u Primorju u Šatoru, kraj Sibirja. On je bio gori lugar pa su selili gori.*⁸⁰ *Jedan Primorac je ima na Alanu, jedno 300, 400 metara sve jedno do drugog ulišta. Kad sam ja bila mala on je umra, tada je imo preko 70 godina. On je prodava med, radio šerbet. Onda je znao dat vako komšijama, nije prodava šerbet. Mi djeca smo vajkad bili oko njega, dica su to najviše i pila.*⁸¹

Primorci su ljeti selili pčele na ispašu na više nadmorske visine (dakle na prostore od 600 do 900 metara nadmorske visine), odnosno na područja gdje bi ljeti i sami boravili.⁸² Košnice, odnosno ulišta, na planinu su se prenašala na

⁷⁶ Milan Tomljanović *Livak*.

⁷⁷ Anka Šolić *Tutanova*.

⁷⁸ Zlatko Tomljanović *Kaić*.

⁷⁹ Razlog bavljenja pčelarstvom bio je med, *šerbet* (vrsta napitka), saće, pelud (zbog ljekovitih svojstva), vosak (za svijeće).

⁸⁰ Ivanka Atalić.

⁸¹ Anka Atalić.

⁸² Zabilježila sam nekoliko primjera kada bi pčele smještali i na lokalitete na koje osobno nisu selili, primjerice, Veljun (u zaselke Kuliće, Škobce, Donji Veljun), Vratnik i Francikovac. U takvim

magarcima, mulama, ili su ih ljudi nosili na leđima. Selidbu pčela iz Primorja slikovito je opisala Ivanka Atalić: *To da ste gledali kako sele ulišta smijali bi se (smijeh). Na mulama, magarcima i konjima. Onda bi zatvorili ta ulišta stolnjakom, ili stavi krpu na ulaz i zamotaj ulište. To su samo po noći išli. Na samar bi se sa svake strane stavilo po jedno ulište, za deset ulišta trebalo je pet puta ići s magarcem gore-dolje.* Kazivači su isticali da su selidbe bile jako rizične. *Možete si misliti da zapne negdje za drvo o ovim puteljcima pa da ga pčele izgrizu,* kazao je Zlatko Tomljanović *Kaić*. Takav događaj ostao je u sjećanju Milana Tomljanovića *Periše*: *Jedan je selio u Vrtilinu čele na magarcu i one izetile van, njih puno ugrizlo magarca i on uginio.* Da bi se izbjegle takve nesreće pojedinci su prakticirali sami nositi ulišta na leđima: *A bilo je najviše ljudi koji su nosili ulišta na sebi, bojali su se da pčela ne ugrize konja ili magarca.*⁸³ U takvim slučajevima za svako ulište morali su jednom sići u Primorje, dakle, tri do četiri sata hoda dolje i gore.

Pčele su bile u Primorju tijekom svibnja kada ondje cvjeta kadulja, tijekom lipnja ili srpnja; ovisno o vremenskim prilikama tekuće godine Primorci su selili pčele na *Planine* na vrisak.⁸⁴ Pčele su tu boravile do u kasnu jesen, kada su ih opet selili u Primorje.

Pčelarstvom su se uglavnom bavili muškarci, no zabilježila sam i nekoliko slučajeva kada su taj posao obavljale žene. *Muškarci su radili svoj posao u šumi, kirijali (izvlačili trupce), pa kad stigni bavi se čelama, to su radili samo za sebe. A često nisu bili kod kuće kad bi se čele rojile, tak da su žene radile oko toga.*⁸⁵

Nakon što su Primorci početkom druge polovice 20. stoljeća masovno selili u Senj i prestali seliti na *ljetne stanove*, nastavljali su se baviti pčelarstvom u Senju, te ljeti seliti košnice na *ljetne stanove*. Takav primjer je otac kazivačice Nade Prpić *Grgaićine* koji se bavio pčelarstvom u Kosovoj Buljimi i nastavio kada je doselio u Senj. Danas njegov sin seli košnice iz Senja u Sv. Jelenu i Pijavicu, a nekoliko pčelara seli pčele iz Bunice u Vratarušu. Zlatko Tomljanović *Kaić* košnice po zimi smješta kraj kuće (u Senju), a ljeti ih seli u Šušanj. Osim što stanovnici ovih krajeva ljeti sele pčele na planine, na ove ljetne ispaše sele ih i pčelari s udaljenijih područja, primjerice otoka Raba.⁸⁶

slučajevima pčele bi smještali u dogovoru s vlasnikom zemljišta na kojem bi stajale košnice, a oni bi dolazili o potrebi raditi oko pčela.

⁸³ Tome Špalj *Cucin*.

⁸⁴ Upravo po vrstama biljaka davani su i nazivi medu. Na ovim prostorima najviše je meda od kadulje (koji lokalni stanovnici nazivaju *kuš*), vriska, livade, bagrema, šumski med od jela, te od lipe u Primorju.

⁸⁵ Zlatko Tomljanović *Kaić*.

⁸⁶ Pčelarstvo sam istraživala na području Krivoga Puta, Senjskog bila, sjevernog Velebita i otoka Raba. Građa je u sintetskom obliku i pripremi za tisak.

3. Život na ljetnim stanovima

3.1. Nastambe

U ovom poglavlju namjera mi je ocrtati kako su izgledali *ljetni stanovi*. Tražila sam od kazivača da navedu razlike između kuća domicilnog stanovništva te *stanova* migratornog stanovništva. *Stanovi su bili lošiji. Neko je ima bolju kuću, neko lošiju, bilo je jadnih i bijednih kuća i stanova, a bilo je i boljih kuća nego u Primorju. Kako je 'ko mogao.*⁸⁷ Prevladavali su odgovori da su kuće domicilnog stanovništva bile bolje: *Ovi koji su gore bili stalno oni su imali malo veće kuće. Štala je bila malo veća jer su imali i više blaga, a ovi koji su selili toliko da ljeto prođe.*⁸⁸ Tome Špalj Cucin i Petar Tomljanović *Jukša* kazali su: *Kuće od ljudi koji su stalno gore boravili su čvršće građene zbog zime. Mora bit da ne puše i da ne kaplje, i štalice su morale biti jer tamo zapada tri metra snijega, a ove za litnja doba nema veze. Nisu ni imali od čega napraviti. Oni se nisu privikavali na zimu. Oni su dolje imali bolje kuće nego ovi gore. Rađe su selili doli, bojali su se da im vuk ne zakolje ovcu. Jadan did koji je selio je priča: Neću ja slušat kad će vuk zavijat na vidalicu!*⁸⁹

Zabilježila sam nekoliko primjera kada su Primorci selili, ali nisu imali *stana* već su kod nekog boravili. To je, primjerice, vidljivo iz naracije Anke Šolić *Tutanove*: *Bili smo u Žuljevićima, kod jednih ljudi u staroj kući, onda u Podbilu kod drugih ljudi. Bili smo na više mjesta. Budi kod starijih ljudi pa im pomози. Dok smo bili mladi spavali smo u podu u sijenu, ja i moja sestra. A nije to baš bilo lako i bode i vruće, ali si im pomogo. Pomogli bi dorenut sjeno, pa ga smetnit u pod, pogazit, jer nije bilo onih velikih štala i štaglja. Mizerno je bilo. A krave isto negdi smjesti, gdi bi bili smješteni kod tih ljudi.*

Ljetne stanove i kuće stanovnika na ovim prostorima možemo podijeliti u tri kategorije, kao što je vidljivo iz kazivanja Milana Tomljanovića *Periša*: *U Zamaliću je bilo trinaest kuća, moja i još jedna su imale posebno štalu, a ostale dole blago, gore ljudi. A ti stanovi, isto tako dolje blago, gore ljudi. Bilo je slučajeva gdje su na ista vrata ulazili ljudi i stoka. A bilo je stanova s jednom prostorijom, s prezidom. Na jednoj strani spavali ljudi, na drugoj blago.*

⁸⁷ Milan Tomljanović *Periša*.

⁸⁸ Milan Tomljanović *Livak*.

⁸⁹ *Vidalica* je otvor iznad ognjišta. Na krovu, veličine 80 - 30 cm, imao je kanap (špagu) za koju si poteza ako si tia zatvorit ili otvorit. Neko je umjeso kanapa ima drvce, objasnio je isti kazivač.

3.1.1. Ljetni stanovi u obliku *pojate*

Najjednostavniji oblik stana nazivali su *pojatama*. *Pojate* su bile od kamena, građene suhozidom, a sastojale se od jedne prostorije pregrađene na dva dijela drvenim daščicama ili kamenom. U jednom djelu boravili su ljudi, u drugom blago. *Ulazile bi krave i ljudi na ista vrata, tu je bilo ognjište i visile su police sa suđem. Kad bi krava ulazila znala je bubnut i srušit suđe (smijeh).*⁹⁰ *Pojate su bile velike tolko da si moga uč' glavom. Skošten, na koso krov od šimle, da ne curi na krave. Imala su niska vrata i mali prozorčić. Mogla su stat dva kreveta ili sečija sabita od dasaka (smijeh).*⁹¹ Osim navedenog inventara u *pojati* se nalazila *drvena klupica i par stoličica, kaštrola* (kotao) u kom se *palenta kuvala*, lonac i nekoliko *padelica* (manje zdjelice).⁹²

Zabilježila sam samo jedan primjer *ljetnog stana* koji je imao oblik *pojate*, ali sa dva ulaza. *Znalo je bit pod jednim krovom sa dva ulaza, jedan za ljude drugi za blago. Kao da su dvi kuće, to je bilo u Kosovoj Buljimi*, objasnili su bračni par Milan i Nada Prpić.

3.1.2. Ljetni stanovi na kat

Prema svim kazivačima na cijelom području Krivoga Puta najrašireniji oblik i kuća i *ljetnih stanova* bile su nastambe u kojima su u prizemlju boravile životinje, a na katu ljudi. Donji, prizemni dio, nazivao se štalom, a gornji dio kuća. Nastamba je bila od kamena, donji dio bio je dijelom ukopan u zemlju da bi životinjama bilo toplije, posebice zimi. Zbog nedostatka pijeska plafon je najčešće bio od drvenih dasaka. Unatoč tome što se kroz daske širio neugodan miris od životinja, mojim kazivačima, tadašnjoj djeci one su ostale najviše u sjećanju. *Meni ko ditetu bilo bi interesantno odozgo kroz daske gledat krave, uzmi bateriju pa im svitli kroz daske.*⁹³ *Pogotovo kad bi bilo malo tele, gledaj što radi*, prisjetio se Milan Tomljanović *Livak* kao jedan od razloga zašto je volio boraviti kod bake i djeda na ljetnom *stanu*.

⁹⁰ Anka Šolić *Tutanova*.

⁹¹ Sečija se koristila umjesto kreveta. *Zabiješ par dasaka na male nožice, pa metneš unutra malo slame u onu strožu ili kakve robe šta si imo, a nije bilo prije*. Kazala je Anka Šolić *Tutanova*.

⁹² Mirko Tomljanović *Sova*, Petar Tomljanović *Čona*, Tome Špalj *Cucin*, Petar Tomljanović *Jukša*.

⁹³ Razmak između dasaka je bio otprilike jedan centimetar i *smrdilo je odozdo*, isticali su mnogi kazivači. Poneki su upotrebljavali *šipeline daske tako da nije mogo neukus dolazit odozgo*. *Jedna u drugo uđe daska, to se zove šipel*, kazali su Milan Prpić *Brkac* i Nada Prpić *Grgaičina*. Imućnije obitelji su *radile plafon od pijeska i vapna*, kazala je Anka Atalić.

Sl. 1. Kuća na Alanu s jednim ulazom, vlasnik nepoznat, snimila Marijeta Rajković, svibanj 2005.

Sl. 2. Kuća u Šolićima s dva ulaza, vlasnica Anka Šolić *Tutanova*, snimila Marijeta Rajković, svibanj 2005.

Sl. 3. Dio okućnice - gospodarskog kompleksa u Zamaliću, vlasnik Milan Tomljanović *Periša*, snimila Marijeta Rajković, svibanj 2005.

Gornji dio, zvan kuća *bijelio se vapnom do pola*. Od inventara bilo je otvoreno ognjište⁹⁴ i *komoštre*, kasnije limeni *šparhet koza* (peć). *S ognjišta je bila velika ko školja* (otvor), a u sobi je bila peć sa *petnjaci*. *To si moga tamo se grijati, a odavde si moga mećat drva i ciplje, šta si tija*.⁹⁵ *Pokraj ognjišta su bile tronoge, na tom se kuhalo jelo u padeli ili mliko, a u kaštroli se kuhala palenta, krumpir i vako jela*. Kruh, meso i krumpir su pekli pod *pekama*. U istoj prostoriji bio je mali ili veliki stol. Oko malog ljudi su sjedili na tronošcima, a oko velikog (koji su se počeli upotrebljavati iza Drugog svjetskog rata) na stolicama. *Stol je bia sabit od tri daske na četiri noge, ili je bija okrugli malo*

⁹⁴ Ognjišta su se počela zamjenjivati pećima tzv. *kozama*, a za Drugog svjetskog rata na ognjištima su kuhali za svinje. U pojedinim obiteljima takve prostorije se danas koriste za dimljenje i sušenje mesa.

⁹⁵ Anka Šolić *Tutanova*.

manji na tri noge, polica za suđe pričvršćena na zid.⁹⁶ Kreveti zvani *peršona i po* (širi od današnjih tako da je dvoje odraslih moglo spavati na njemu, ili četvero djece) rađeni su od punog drveta, te razdvojeni svaki za sebe. Umjesto madraca upotrebljavale su se *slamarice* od ječma,⁹⁷ pšenice, a ko je bolje stajao taj je imao *slamaricu od kukuruza, ali to je bio luksuz*.⁹⁸ Na slamaricu se stavljao *štramac* od vune. Imućniju su koristili samo vunene *štramce* (oko desetak centimetara debljine).⁹⁹ Umjesto dekama, pokrivalo se ličkim vunanim *biljcima*. *Spavalo se i u podu gdje je seno bilo. Bilo je toplo moga si spavat bilo gdje*¹⁰⁰. Tekstilne predmete držali su u škrinjama, u borovima s tri ladice,¹⁰¹ ili u ormarima.

Budući da je struja uvedena tek sedamdesetih godina 20. stoljeća, za rasvjetu su korištene svijeće i petrolejke. Neimaštine koju su kazivači stalno isticali prisjetio se Tome Špalj *Cucin* riječima koje su stari stalno ponavljali: *Nemoj još paliti, rano je. Idemo spavat. Nemoj trošiti sviću. A nije bilo ni petroleja*.

Svi kazivači su naglašavali da blago nikada ne bi ostajalo noću vani u toru zbog opasnosti od vukova. Pojedini stalni stanovnici, kada su im to dopuštale imovinske prilike, pored ovakvih nastambi napravili bi štale u kojima su boravile životinje, kao primjerice na području Alana u obitelji Milana Tomljanovića *Periše*: *Ja sam imao posebno štalu posebno kuću. Moj djed i otac otkad pamte se bavili s kirijom. Imali su konje, obično po dva, a onda su malo bolje živjeli. Ostali su imali tako da su ljudi stali gore, blago dolje. Kada u donjem dijelu nije bilo smješteno blago, taj prostor imao je drugu namjenu što se vidi iz kazivanja bračnog para Nade i Milana Prpića: *Ako nije bilo doli blago onda smo to zvali konoba za smještaj hrane, nešto što bi trebalo za ljude i blago, korabe, krumpir*.*

Tradicijska arhitektura i kultura stanovanja nisu teme ovoga rada, ali željela sam bar djelomično ocrtati uvjete u kojima su boravili stanovnici ovih prostora. Nastambe su bile četvorkutnog oblika, primarni građevinski materijal bio je kamen, a tehnika gradnje suhozidom do kamena vezanog vezivnim

⁹⁶ Od posuda koristilo se: velike *zdile* za donjiti na stol svoj porodici, *cinjani pinjati* (aluminijски tanjuri), *paljak* (šefarka za grabiti juhu).

⁹⁷ Bilo je poželjno da se ječmena slama svake godine promijeni, no tko nije imao promijenio bi svakih nekoliko godina.

⁹⁸ Mira Ostović *Šare*.

⁹⁹ *Štramci* su se uglavnom nabavljali u Lici, a *dobar štramac* je morao težiti barem šesnaest kilograma vune.

¹⁰⁰ Petar Tomljanović *Jukša*.

¹⁰¹ *Boro* se koristio za spremanje tekstilnih predmeta. Bio je niži od ormara, s tri ili četiri ladice koje su se izvlačile kao kutije. Objasnila je Anka Šolić *Tutanova*.

materijalom (vapnom i pijeskom). Njihov izgled slikovito je opisao Milan Tomljanović *Livak: Krov je bio na dvije vode. Najčešće od šimle (jelove daščice) i gore su bili plehovi odrezani od starih bačava, koje su razrezali i izravnali. To se zabi sa čavli i pritisni većim kamenom. A negdi šezdesetih godina 20. stoljeća su počeli upotrebjavati kupe kanalice. Zatim su kopali pjesak te ga mješali s krečem. To su mazali svake dve godine jer bi voda odnjela pjesak pa bi to šuplje ostalo. Bili su i betonski krovovi. To je bija čisti beton bez železa tu i tamo ako je onaj željezni kolac bia unutra stavljen.*

Razlike između nastambi domicilnog i migratornog stanovništva ovisile su o imovinskim prilikama. Pa tako i njihov interijer. Razlika je što su Primorci sa sobom nosili sav sitni inventar i tekstilne predmete.

3.2. Odnosi između migratornog i domicilnog stanovništva

Posebno me zanimao društveni život, odnosno granice društvenih zajednica, u ovom slučaju domicilnog i migratornog stanovništva. To sam nastojala saznati s pomoću određivanja komunikacijskog lanca koji se uspostavljao ženidbama i kumstvima između Primoraca i stalno naseljenih Krivopučana¹⁰².

Ženidbene veze na području Krivoga Puta uglavnom su bile endogamne¹⁰³, odnosno mladi iz primorskih sela sklapali su brakove međusobno, a mladi iz krivoputskih sela na većim nadmorskim visinama između sebe, i to ponajviše unutar svoga sela. *Ženili smo se između sebe, a bilo je rijetko da su se cure iz Primorja udavale ovdje ili ovdajše za Primorce, budi rođena i udata Vukelić¹⁰⁴.* Kazivači su navodili da su se ženili međusobno, no kad sam ih zamolila da navedu primjere, navodili su tek pojedinačne slučajeve. Tako je djevojka iz Sibirja bila udana u Podbilo početkom 20. stoljeća te nekoliko djevojaka sredinom 20. stoljeća. Jedini kazivač koji je trajno stanovao na višim predjelima te oženio djevojku iz Primorja bio je Milan Tomljanović *Periša* iz Alana: *Iz Sibirja je jedno sedam, osam familija selilo na Alan i upoznali smo se dok je ona bila gore. U jesen su oni salazili i onda sam ja iz Alana išo preko Butković Dolca, Šušnja, Vodne Drage na Sibirja pješice ofirat š njom. Onda smo se poslje oženili.*

Nisam zabilježila slučaj da se neka djevojka iz Primorja udala u Alan, no bilo ih je iz Francikovca i Krivog Puta. Isti kazivač je rekao da se puno

¹⁰² Usporedi s J. ČAPO, 1988, 13.

¹⁰³ Građa o svadbenim običajima u sintetskom je obliku i bit će objavljena u monografiji o Krivom Putu.

¹⁰⁴ Anka Atalić.

djevojaka iz Sibirja udalo u Novi Vinodolski i Senj. Kazivači se ne sjećaju da je momak iz stalnih naselja oženio Primorku i otišao živjeti u Primorje, te selio na *ljetne stanove*. Početkom druge polovice 20. stoljeća djevojke iz Krivog Puta češće su se udavale za Primorce, ali one više nisu selile, već bi se bračni par nakon vjenčanja preselio u Senj.

Svi kazivači navodili su da su se između Primoraca i stalno naseljenog stanovništva sklapala prijateljstva i kumske veze. No tek rijetki su se prisjetili konkretnog primjera, tako je primjerice Anka Šolić *Tutanova* kazala: *Pokojni Joja je kumova mojoj sestri, a jedan iz Bunice koji je selija na Alan u Vrtilinu je bija kum mojoj drugoj sestri*. Petar Tomljanović *Čona* iz Podbila je rekao: *Ja sam bio pet, šest puta kum Primorcima, vjenčani i krsni*. Glavna osobina po kojoj se odabiralo kuma bilo je prijateljstvo između ljudi. *Gledalo se da su si ljudi dobri, nije to bilo bogatih, ja ne znam da mi je kum šta poklonio*, kazala je Anka Šolić *Tutanova*.

3.3. *Gospodarska organizacija života*

Osnovne privredne grane bile su zemljoradnja i stočarstvo. U ovom radu namjera mi je prikazati samo razinu svakodnevne interakcije između dviju skupina. Primarni cilj ovoga rada nije bio istražiti simbolične granice između dviju zajednica, odnosno strategije autoidentifikacije kojima se migratorno i domicilno stanovništvo razgraničuje jedno od drugog, no kada se dvije zajednice paralelno istražuju takav pristup se sam po sebi nameće.

3.3.1. *Zemljoradnja*

Od povrća sadili samo krumpir, salatu i peršin, a da su mrkvu, zelje, korabu to ništa. Ovi koji su tu bili stalno možda, al' malo se toga sadilo. Danas ja više sijem nego prije deset kuća, sijem i paradajz i papriku, a prije smo kupovali zelje. Obrađivali smo svako svoju zemlju, nije bilo ko bi kome da. Sijali smo ječam, a jedno dva put šenicu, kad sam bila u Krivom Putu onda sam i heljdu za prasce sijala, u Podbilu nisu ni znali što je to. Oni su sijali zob, to smo i mi sijali, al' ne svake godine, jer nemaš di, objasnila je Anka Šolić *Tutanova*.

Jedan od razloga zašto su Primorci obrađivali manje zemlje od domicilnog stanovništva bio je taj što su zemlju obrađivali ponajviše motikama. *Nismo mi imali ništa samo motiku i đubar stavi*.¹⁰⁵ Kazivači ističu da nitko iz Primorja nije imao ralo ili plug, pa i kada su imali konje. U slučajevima kada bi imali veće površine zemlje posuđivali su sprave za

¹⁰⁵ Anka Šolić *Tutanova*.

obradu zemlje od domicilnog stanovništva.¹⁰⁶ *Ako bi orali na posuđene konje ili volove, e zavisi ako gazda ima vremena i ako je ovaj star i nemoćan onda odi gazda sam, ako je ovaj mlad i dobar gospodar, onda mu daj da sam izore. Nije se plaćalo već se vraćalo. Odi radi, dođi gazdi kosit, kopat. Ti danas, ja ću sutra, nije prije bilo novca. A neko i plati, neko ti je prijatelj, kako ko se dogovori. Za tu zamjenu bi se kazalo. Idem pomagat kumu ili komšiji. Pomaganje bi se reklo,*¹⁰⁷ kazao je Ivan Krmpotić Bokula.

Najčešći oblik naknade vidljiv je iz kazivanja Marka Pavelića Mijatine: *Ti Primorcu što treba napravi, posij zemlju, kosi, a on tebi zidaj kuću ili šternju, žbukaj kuću, štalu pokrivaj. Primorci su bili najbolji zidari, ako si ga zva doša je. A uzajamno se radilo.* Simbolično razgraničavanje na "mi" i "oni" vidljivo je i u osobnim identitetima pojedinih pripadnika, odnosno njihovim zanatima. *Nama je Joja iz Primorja zidao zidane peći, to smo imali svi na Alanu, on je bia dobar majstor.*¹⁰⁸ *Primorci su bili dobri zidari, imali su svakakvog zanata, a mi nismo imali zanate, jedino ako neko budi samouk.*¹⁰⁹

Osim navedenoga, Primorci su od domicilnog stanovništva ponekad posuđivali i sitni inventar, primjerice, grablje, konop, *burilo* za vodu. *Mi smo svi bili dobri, nije bilo razlike ko gdje živi, oni nama smokava donesi i murva (duda) a mi njima daj drinula (plodovi drena), kruške, jabuke, jer to nije uspijevalo u Primorju,* kazao je Petar Tomljanović Čona.

3.3.2. Organizacija ispaše blaga

Stočarstvo je bila važna gospodarska grana, a skrb oko domaćih životinja zahtijevala je velik angažman ukućana. Zimi je *blago* bilo u štalama, kako u planinama tako i u Primorju. U ostala godišnja doba zbog nedovoljne količine sijena i hrane, kada je god to bilo moguće, dakle kada nije bilo snijega, blago je išlo na ispašu. *Imaj sijena pa budi blago u štali,*

¹⁰⁶ Milan Tomljanović Livak kazao je: *Plug i jaram je obično ima jedan čovik u selu ili dva. Onda su se time služili svi. Ako bi bia jedan konj i to je bia drveni plug. Posuđivali bi ili bi taj gazda od konja i pluga iša danas ovom orat a taj bi njemu za uzvrat radio.* Ovom u prilog ide i kazivanje Anke Šolić Tutanove: *Moj muž je prvi kupija željezni plug i kolica (pedesetih godina 20. stoljeća op. a.). Drugi su imali drvene plugove. To su poslje bila i kolica željezna i drlja. A muž je poslje napravio drvenu pa se okovala željezom, bila je dobra, teška. Zemlju smo ravnali mlatačima (predmet izrađen od drveta, dugačak oko 40 cm širok 10 cm, drži se pomoću duge drške).*

¹⁰⁷ Nisam zabilježila termine *moba* i *sprega*.

¹⁰⁸ Anka Atalić.

¹⁰⁹ Milan Tomljanović Livak.

onda kad se malo otopi snijeg, mi reci iskopine, onda se pustilo malo van. Krave nisu, one tek od trećeg mjeseca, jedino ako baš nisi imo sijena. Ovce da, čak reci da one više vole zrak, kazao je Tome Špalj Cucin. U proljeće i jesen blago je vani boravilo od 10 sati ujutro do kasno poslijepodne, a ljeti se zbog visokih temperatura ono dva puta dnevno vodilo na pašu, obično ujutro od 6 sati do 11, te poslijepodne od 16 sati do sumraka. Nijedan kazivač nije potvrdio da je *blago* noćilo vani. Anka Šolić Tutanova kazala je: *Mi smo uvijek saganjali blago, onda im po zimi beri granja od jasena, jer nije bilo. Jedini ako je slučajno ostalo vani: Ako je bio aljkav čoban pa mu se blago sakri pa ga ne može nać, onda ostane vani jednu noć, pa ga traži. Nosili su zvona oko vrata i ovce i krave, najčešće se izgubi ovca.*¹¹⁰

U ovom odlomku namjera mi je pokazati organizaciju čuvanja *blaga* u vrijeme kada je na planinama boravilo i migratorno stanovništvo. Kazivači su isticali nedostatak obradivih površina te nepostojanje privatnih pašnjaka, stoga je *blago* najviše paslo na državnom zemljištu. Razlike su ovisile o godišnjim dobima, kazao je Tome Špalj Cucin: *U proljeće je blago širom paslo, al' pazilo se da se ne ide na oranice i livade, a kad se pokosilo moga si ić bilo gdje, širom. Posebice u jesen kad bi se pobrala ljetina. Blago bi išlo na pašu i po tri kilometra. Primjerice, iz Podbila u Vratarušu, Šušnja. Životinje su imale stazu kojom bi išle, tako da ne rade kvarove (ulaze u ljetinu), moralo se pazit na njih.*

Velika opasnost u ovim krajevima su vukovi zbog kojih su stanovnici izbjegavali držati veći broj ovaca. Uz *blago* je uvijek morala biti jedna osoba, odnosno *čoban*. *Čoban je bio kog je zapa red, bilo dite, bio stariji čovik, najčešće već jaće čeljade, jedino ako je puno dice, a nema škole onda odu svi, pa se igraju. Mogle su ići i žene i muškarcu ako su imali vremena.*¹¹¹ Kazivači su isticali sa su u starini išli ljudi iz kuća, nije bilo unajmljenih, dok su kroz 20. stoljeće pojedine bogatije obitelji imale sluge ili *čobane*.¹¹²

U daljnjem tekstu prikazat ću primjere organizacije čuvanja *blaga* prema pojedinim lokalitetima.

U Podbilu nije bilo određeno di će se *blago* vodit na pašu, to vodi di oćeš. Al' bilo je vrazjih ljudi koji nisu dali na svoju zemlju. Gonili smo najviše niz planinu, to je bilo državno. Nije da smo mi imali livade za pašu, to se sve kosilo. Kada sam ko cura selila iz Primorja, sami smo svoje gonili. A Žuljevići su se jedno vrime s nama redali, jer je to isti put. Stričevi i tete

¹¹⁰ Tome Špalj Cucin.

¹¹¹ Milan Tomljanović Livak.

¹¹² Tako je primjerice Petar Tomljanović Čona kazao da je on u svom životu promijenio i do dvadesetak *čobana*.

koji su selili iz Primorja isto goni svako svoje. A Podbilari bilo puno blaga, konji, krave, ovce nismo se međusobno redali. Blago iz Podbila nije išlo zajedno na pašu, idi posebno Cupići,¹¹³ posebno Tomići i posebno Panjići, oni su bili najveći, gusto naseljeni, ako su išli i konji, onda su išla dva čobana. A malo kad se to mišalo, bili bi čobani zajedno al' raspoređi blago svako na svoju stranu jer bi se ovce smišale pa onda ne znaš čije su. Ovce su ljudi malo držali, ako je kuća imala s janjcim najviše do petnaest, jer nisu ih zimi imali 'di držat, ni s čim hranit. Onda smo se redali i blago vodi na pašu. Recimo vako, danas je moj red, a tu okolo su bile tetke i polutetke njih četiri. I svi oni danas moraju meni ispratit blago isprid kuće, onda ja gonim prema Vrataruši.¹¹⁴

U Krivom Putu bilo je pet kuća od ljudi koji su tu ljeti boravili. Oni su imali puno djece. Imali su koze, a one su nemirne ko đavo, pa je iz svake kuće išlo jedno dijete, baš ovi moji vršnjaci oni su išli svaki dan. A nas pet kuća smo se kladali (redali), svaki dan drugi, al smo išli svi zajedno.¹¹⁵

Iz Šušanja, Kosove Buljime, Vrataruše i Butković Dolca blago je za svako mjesto išlo posebno na pašu. Iz svake kuće išla bi jedna osoba kada bi na nju došao red. No svi čobani bi se sastali na istom pašnjaku.

Na Alanu je bilo desetak kuća stalno naseljenih i svaki deseti dan je bio vaš red. Bile su 32 krave, magarci i konji. A ovi teški konji za kiriju nisu išli na pašu, njih su doma hranili. Ovaca je bilo jako malo. Nije niko imo ovce osim mene, imala sam petnaest komada. A prije toga žene iz Alana nisu nigdi prodavale mliko već su ga davale svinjama,¹¹⁶ kazala je Anka Atalić. Primorci su svoje posebno čuvali, nisu se mješali s nama, ali je išlo na isti pašnjak. Oni su imali puno krava, jer su mljeko nosili prodavat u Senj.¹¹⁷

Prema podacima za pojedine lokalitete može se primijetiti da je ispaša ovisila o količini i vrsti životinja (veći broj krava, koze), no svi su napasali blago na istim državnim pašnjacima. Ako znamo da je, primjerice, u Šušanju, Kosovo Buljimi, Vrataruši i Butković Dolcu živjelo domicilno i migratorno stanovništvo, možemo zaključiti da je skrb oko životinja tijekom ispaše bila zajednički organizirana.

¹¹³ Ivan Vukelić Mikula kazao je: *Išla su dva čobana, redalo se u dva reda, nas je petero u redu vamo četvero ili petero pa se redaj svaki dan iz jedne kuće. U pet dana ideš jednom.*

¹¹⁴ Anka Šolić Tutanova.

¹¹⁵ Tome Špalj Cucin.

¹¹⁶ U drugoj polovici 20. stoljeća svaka kuća je imala od dvije do četiri krave zato što se u Alanu organizirao otkup mlijeka do 1970-ih.

¹¹⁷ Ivanka Atalić.

4. Silasci u Primorje

4.1. Dnevni silasci

Razlika u tradicijskom gospodarstvu između migratornog i domicilnog stanovništva bila je i u tome što su Primorke nosile prodati mlijeko u Senj neovisno o tome jesu li živjele ljeti u planini ili zimi u Primorju. Tako su, primjerice, u Senj nosile mlijeko iz Vrataruše, Bunice pa i najudaljenijeg Alana, za razliku od Alanarki koje su imale krave samo za svoje potrebe ili su višak mlijeka davale svinjama. Život mljekarice ocrtao je Milan Tomljanović *Livak*: *Baba se digni u 4, dok bi pomuzla krave bilo je već 5, da bi u Senju bila oko 7 sati. Od Vrataruše do Senja ima negdi oko 8, 9 kilometara, dva, dva i po sata hoda. Na magarca stavi dva late u svakoj bi bilo 5 litara mlika i to goni u Senj svaki drugi dan. Ona je bila stara i nije mogla na magarcu jašiti. Baba stara, a magarac nejak. Tamo su imale svoje konte, žene kojima su prodavale to mliko. Neko bi joj plaća u novcu, a neko je dava u zamenu cugar, brašno, tijesto. Uglavnom je to sve bilo jadno, sirotinja sve.*

Suprotno tome, poneki su smatrali da su Primorci imućniji od domicilnih stanovnika što se vidi iz sljedeće naracije: *Oni su prodavali mliko u Senju, po zimi, a neki su i liti nosili, imali su one jake mule, oni su dobro živili. Za mliko bi kupili u Senju što im treba, a bio im je blizu i grad.*¹¹⁸

Primorci su često silazili u svoja zimska naselja neovisno o prodaji mlijeka. Na mulama i magarcima kasno na večer ili u ranu zoru po *kozjem putiću* silazili su prema potrebi i *gonili* sijeno, drva, krumpir i žitarice. Dakle, dolje su silazili pješice, a uspon na planinu ovisio je bi li i gore nosili stvari. *Onda ako je mula bila prazna uzjaši, a ako nije, moraš pješice.*¹¹⁹ Stoga je i nastala šala: *Teško muli ili konju koga dadu dole u Primorje! Taj nikad nema mira, stalno seli.*¹²⁰ Razlog silaska bila je i prilika da se susretnu s članovima obitelji koji nisu selili. *A ne bi svi odozdo ni selili. Teta bi ostala doli nije selila, pa bi nas dočekala kada bi mi gonile drva i seno za zimu za blago, kazala je Anka Šolić Tutanova.*

4.2. Jesenski povratak

U kasno ljeto, iza Velike Gospe (15. kolovoza),¹²¹ silasci u Primorje bili su gotovo svakodnevni. Intenzivno su prenašali sijeno i drva. Stalni silasci na

¹¹⁸ Anka Atalić.

¹¹⁹ Anka Šolić Tutanova.

¹²⁰ Tome Špalj *Cucin*.

¹²¹ Milan Tomljanović *Livak*.

zimski naselja ovisili su o odluci unutar obitelji, a započinjali su češćim silascima, odnosno prenašanjima ljetine u trajna zimska naselja. Selili su tijekom rujna nakon što bi pokopali krumpir,¹²² krajem rujna, *prid Miholju* (29. rujna je spomendan sv. Mihovilu),¹²³ početkom listopada, *kad budi ledeno i počne padat u jesen*, do studenoga, dok ne počnu zime.¹²⁴

Svim kazivačima najzanimljivije su bile jesenske selidbe velikih svinja. Naime, u proljeće su kupili male svinje i hranili ih kroz ljeto za kolinje u jesen. *Svinje (smijeh) kupi u proliće miće (male) i izrene gore, a u jesen je on veliki. E, onda triba praviti od drveta sane i š njim unutra i vozi ga, to se napravi ko kutija, odozgora zatvoreno*¹²⁵. *Ja sam umra od smija kad sam to prvi put vidija. Kazao je Milan Tomljanović Livak: Did je napravija velike saonice negdi dva metra dužine i metar širine i unutra bi stavio prase i to bi zabio daskama da ono ne može van. To bi mula vukla iza sebe na onaj konop (uže). Onda to se uvijek pazilo, nosili smo dvi poluge ako negdi zapne za kamen da se može pomaknut.*

No zabilježila sam i dogodovštinu koju je gledao Milan Prpić *Brkac* kada je svinja umalo izbjegla kolinje: *Ja se sećam primera kada je jedan selija svinje pa mu mula nije mogla gore uz brdašce pa mu doša prijatelj iz Kosove Buljime i posudija konja. Prasac napravio vum (groknuo) konj se poplašija, razbio kutiju i svinja se istresla (smijeh) i ode ča. E, onda su ju lovili po planini.*

5. Ostale specifičnosti

Što zbog načina života na dvije lokacije, a što zbog odluka nadležnih upravnih tijela gdje će sagraditi osnovne škole i crkvu, na ovom mikro ekosustavu Krivoga Puta život se kroz čitavu godinu odvijao isprepleten svakodnevnim migracijskim mobilnostima.

5.1. Školovanje

U ovom odlomku cilj nije prikazati cjelokupno osnovnoškolsko obrazovanje, već samo ukazati na udaljenosti škola u koje su išla djeca iz primorskih naselja.

¹²² Anka Šolić *Tutanova*, Tome Špalj *Cucin*, Mladen Šojat *Bilin*.

¹²³ Anka Atalić, Milan Prpić *Brkac*.

¹²⁴ Milan Tomljanović *Periša*.

¹²⁵ Milan Prpić *Brkac*.

Sl. 4. Ostatci Osnovne škole na Alanu, snimila Marijeta Rajković, svibanj 2005.

Prva osnovna škola na ovom području otvorena je u Krivom Putu 1846. godine,¹²⁶ a pohađala su je djeca sa šireg područja. Nakon toga izgrađene su ostale škole, primjerice, u Alanu. *Kad sam ja išo bila je škola na Alanu (tridesetih godina 20. stoljeća op. a), i moj pokojni čača je išo u tu školu. Tu se išlo četiri razrede. Svi smo išli zajedno, bilo nas je pedeset đaka. Onda su poslije napravili razrede,* kazao je Milan Tomljanović *Periša*. "Tijekom 19. i 20. stoljeća na području Krivoga Puta, koje obuhvaća naselja: Alan, Vrataruša, Podbilo, Klarićevac, Krivi Put, Mrzli Dol, Veljun i Francikovac djelovalo je šest pučkih škola: Krivi Put, Alan, Vrataruša, Podbilo, Mrzli Dol i Veljun".¹²⁷ Dakle, primjećujemo da je najbliža škola primorskoj djeci bila u Vrataruši, naime, sve ostale su na višim nadmorskim visinama. "Osnovna škola u Vrataruši otvorena je godine 1937., a zatvorena godine 1963."¹²⁸

¹²⁶ M. RAGUŽ, 1999, 344.

¹²⁷ Usp. M. RAGUŽ, 1999, 343.

¹²⁸ Nakon što je škola zatvorena, djeca su usmjerena u školu u Krivom Putu (usp. M. RAGUŽ, 1999, 355).

Nastava je počela nešto prije nego što su mještani izgradili školu u privatnoj kući... Kada su mještani izgradili svoju školu u Vrataruši je bilo 13 kuća."¹²⁹ Neovisno gdje bi stanovali Primorci su i ljeti i zimi išli u osnovnu školu u Vratarušu. Sjećanja o pohađanju škole saznajemo iz naracija Anke Šolić Tutanove: *Iz Sovine Drage u školu smo išli na Vratarušu, al to je bilo daleko. Ja nisam išla nego godinu i po. Mi smo išli pješice po sat i više. Bilo daleko ko bi iša. Onda smo posle išli u Sibinj u školu ko je tia, ja nisam išla. Moja sestra išla do kraja četvrtog razreda. I ostala djeca su iz Sibinja išla u Vratarušu, al malo ih je došlo do kraja jer bila zima i ledeno pa ko bi iša. Kada je bio velik snijeg bilo je opravdano. Milan Tomljanović Periša kazao je: Zimi kad bi bilo jako zima znali bi prenoćit kod neke rodbine. A teško je to bilo.*¹³⁰

Kazivači smatraju da je to ujedno bio razlog zašto djeca nisu nastavljala školovanje. *Do četvrtog razreda idi, a nakon toga mili moji kuda koji. Bilo je djeci teško ić pješke u školu, al ajde.*¹³¹

Područne škole zatvarane su 60-ih godina 20. stoljeća, nakon čega su djeca mogla ići u školu jedino u Krivi Put, budući da je ta škola najduže djelovala.

Od šezdesetih godina 20. stoljeća selidbe na ljetne stanove postale su sve rjeđa pojava. Paralelno su se u punom zamahu odvijali procesi prelaska stanovništva iz poljoprivrednih u nepoljoprivredne djelatnosti. Deruralizaciju ovih prostora započelo je školovanje mladih u bližim urbanim središtima, te nakon toga zapošljavanje. *Jel to je bilo daj djetetu zanat, kako bilo. Onda su djeca ostajala živjet u gradu, i ostala gore starčad.*¹³² *Mi smo rano otišli odatle, imao sam četrnaest godina. Nas tridesetdva je završilo osmi razred u Senju, i svi mo otišli u zanatiće, čak jedan bili su jako siromašni i nisu ga mogli školovat pa je oša za popa jer se tako mogo besplatno školovat. Al je posle ošo u vojsku i nije osto pop. Sad ima obrt, kazao je Milan Tomljanović Livak. Nakon odlaska djece stanovnici, koji su stalno živjeli na oko 500-600 metara nadmorske visine nastavili su ondje živjeti, odnosno poneki seliti na te iste ljetne stanove iz Primorja još kratko vrijeme. Prodaj krave, ovce pa kad više nisu mogli, pogotovo kad bi jedno umrlo, došli djeci u grad. Moja mama je iz Šušnja otišla predzadnja, došla je u Senj 1968. godine. A zadnji su se iselili 1969. godine, kazao je Zlatko Tomljanović Kaić.*

¹²⁹ M. RAGUŽ, 1999, 353.

¹³⁰ Sibinj je udaljen od Vrataruše sat i po hoda.

¹³¹ Milan Tomljanović Livak.

¹³² Zlatko Tomljanović Kaić.

5.2. Vjerski život

Za područje Krivog Puta župna crkva nalazi se u Podbilu u Krivom Putu, a posvećena je Majci Božjoj Snježnoj. "Cijeli kraj Krivoga Puta spadao je pod župu sv. Jakova u Krmpotama. Oko 1794. osnovana je župa Krivi Put sa središtem oko crkve Marije Snježne."¹³³ Dakle, stanovnici iz Primorja išli su na bogoslužja u tu crkvu, neovisno o tome jesu li stanovali u Primorju zimi ili na višim nadmorskim visinama ljeti. Anka Šolić *Tutanova* prisjetila se: *Kad smo bile cure, onda smo išle gore svake nedilje u crkvu. Pješice, izuješ se ideš bos da ne podereš cipele ili što navučesh, pa se obuješ kad dođeš pred crkvu.* Djeca rođena u Primorju nosila bi se krstiti u Podbilo ili u Senj. Razlog tome navodi ista kazivačica: *Nama je jednako do Senja i dovde šest kilometara, a nije bilo prije autobusa, jedino je brod iša. A auta nisi vidio možda jedan u godini.*

5.3. Sahrane

Kada je netko na ovom području umro, sahranili bi ga u Podbilu, dakle i iz primorskih područja, točnije, Šušanja, Kosove Buljime, Bunice, Sv. Jelene, Sovine Drage, Vodne Drage, Francikovca, Veljuna.¹³⁴ Razlog tome a i zašto se danas većina Krivopučana koji žive u Senju pokapa na istom groblju objasnio je Zlatko Tomljanović *Kaić*: *Kod nas je rano gore napravljena crkva i formiralo se gore groblje. Mi smo svi gravitirali gore, jer gore nam je bila zadruga i sve. Da ja umrem kopali bi me gore, jer nam je gore grobnica. Da ne zapuste roditeljske grobove ljudi su napravili grobnice, a što će radit nove u Senju.*

Četiri muškarca nosila bi pokojnika na nosilima posebno izrađenim za tu priliku,¹³⁵ *to je bila muka nosit na ramenima.* Povorka¹³⁶ je išla *kozjim stazicama*, a kako je groblje bilo udaljeno i po šest sati hoda muškarci su se izmjenjivali. *Prije je bilo puno ljudi, onda se mjenjaj u hodu, jedan pusti drugi primi, ali lijes se nije spuštao. Mjesto gdje bi se lijes spustio je bilo strogo određeno, zvalo se počivalo, mi tamo malo počivaj. Tamo smo znali lijes spustit*

¹³³ M. RAGUŽ, 1999, 344.

¹³⁴ Iz Sibirja su nosili u Podbilo do pred rat 1945. g., nakon toga su napravili u Sibirju crkvu i groblje.

¹³⁵ Milan Tomljanović *Periša* opisao je nosila: *To su bila dva dugačka kolca, morali su bit duži od ljesa, recimo, ako je lijes dva metra, kolci su morali bit tri metra. Sanduk svežu konopom na te vrlike i četiri lengeru (letve).*

¹³⁶ Povorka je bila formirana: predvodila je osoba koja nosi križ, pa lijes, zatim uža rodbina (muškarci i žene zajedno), prije su hodali svi zajedno (nije zabilježeno vrijeme kada). Danas muškarci idu prvi, a zatim žene. Kazivači nisu znali objasniti razlog, osim Milana Tomljanovića *Periše* koji to smatra iskazivanjem veće časti muškarcima.

na zemlju pa odmori malo, jedno pol sata, kazao je Milan Tomljanović Periša.¹³⁷ Lijes bi se spustio kraj puta. *Znalo se gdje je počivalo. Di je koji kamen, drvo, raskršće ili malo proširen put.*¹³⁸ Svi kazivači su kazali da se počivala ničim nisu obilježavala. Kazivači su mi pokazali *počivalo* kraj Cupića, na putu od Alana do Podbila. To mjesto se ni po čemu ne razlikuje, niti upućuje na njegovo značenje, no svi kazivači znaju da je tu bilo počivalo. Nijedan kazivač nije potvrdio da su na ovim područjima postojala mirila, no poneki su naveli da ih imaju Podgorci i da je tamo *naslagano kamenje*. Na počivalištu jedna je osoba, uglavnom muškarac, molila na glas a ostali za njim.¹³⁹ Prema navodima kazivača, svećenik nije išao s povorkom od pokojnikove kuće, već bi ju pričekao blizu crkve, te ostatak puta išao s povorkom i dovršio obred pokapanja.

Sredinom 20. stoljeća na ovim područjima je započelo intenzivno raseljavanje stanovništva. Kazivači navode da su upravo zbog nedostatka muškaraca pokojnike počeli prevoziti na kolima (iz lokaliteta gdje je to bilo moguće zbog konfiguracije terena). Kolima se moglo prevoziti, primjerice, iz Šušnja, Vrataruše i Kosove Buljime. Kada bi netko umro u Bunici, nosili bi ga preko Vrataruše, a od Vratruše do Podbila vozili na kolima.

Svi pokojnici iz područja Krivog Puta pokapani su u Podbilu, no posmrtni običaji bili su različiti. Tako su, primjerice, kazivači naveli da se nakon pogreba u pojedinim lokalitetima odlazilo pokojnikovoj kući. *Prije u Veljunu, Serdarima, Mrzлом Dolu, Šojatskom Dolcu, Francikovcu, Krivom Putu vraćaju se kući i jedu. Na Veljunu peku dva janjeta i tele. Na tu večeru poslije može doć 'ko hoće. Rodbina dođe sva a ostali 'ko hoće. Znalo se napit i potuč. A mi tu prema Krmpotama, Alanu, Podbilu – nismo to ništa.*¹⁴⁰ Ovo je samo jedan fragment koji upućuje na kulturološku razliku između geografskog područja na koja su selili Primorci i na kojima je stanovalo isključivo stalno stanovništvo. Kako tema ovoga rada nisu pogrebni običaji

¹³⁷ Primjerice od Alana do Podbila bilo je jedno počivalo kod zaselka Cupići. Od Šušnja do Podbila bila su dva počivališta.

¹³⁸ Za detaljniji uvid o počivalima upućujem na rad etnologa M. Gavazzija, te o mirilima na Velebitu na radove M. TROŠELJ, 1981-1982, 115-148; M. TROŠELJ, 1984, 59-72. Prvo mjesto na kojem bi se spustilo pokojnika nazivalo se počivalom i tu je bilo i izrađeno mirilo, a dalje do groblja bila su počivala, ali bez mirila. Mirilo je manji nadgrobni humak ili bi se izradilo od lijepo obrađenih kamenih ploča.

¹³⁹ Svi stanovnici bili su rimokatoličke vjeroispovijesti. Molio bi se jedan *Očenaš* i jedna *Zdravo Marija, Slava Ocu* i na kraju kazalo: *Preporuči njegovu dušu. Bože, primi ga. Ako se komu zamjerio neka mu oprost. Oprostite mu ako vam se u svojoj slabosti zamjerio.* Zatim bi svi prisutni rekli: *Neka mu Bog oprost.*

¹⁴⁰ Ivan Vukelić *Mikula*, Petar Tomljanović *Čona*.

niti kulturološke razlike između ovih prostora, ovim tek želim uputiti na potrebu detaljnijih istraživanja ovih problematika.

Gledajući u širem geografskom kontekstu primjećuje se daljnja posebnost čitavog područja Krivoga Puta, dakle, graničnog područja između Velike Kapele i Velebita. Naime pokojnika su iz stalnih (zimskih) naselja nosili na područje gdje bi privremeno boravili, tj. na planinu u *ljetne* stanove. No, pojedini su, primjerice ljeti, boravili na 500 – 600 metra nadmorske visine, a zakapali se na 800 metara, dakle na području na kojem nikad nisu boravili. Prema mojim spoznajama na području Podgorja (prostori ispod Velebita) župne crkve i groblja bila su uz stalna naselja pokraj mora, i stoga bi pokojnika nosili niz planinu.¹⁴¹ No u slučaju Krivoga Puta crkva je bila na planini zato što su ondje bila i stalna naselja.

6. *Od ljetnih stanova do trajnih naselja*

*Neki nisu htjeli tu živjeti. A neće Primorac tu zimi da boravi, on je navikao, neće on tu.*¹⁴² No sami kazivači navode: *Prije su svi selili dole po zimi, ali su po malo radili kuće gore i ostajali živjeti, i tako se po malo ostajalo.*¹⁴³ U nekoliko trajnih naselja, u sjećanjima pojedinaca žive priče o prvim stalnim stanovnicima. U nastavku donosimo naracije kazivača o nastanku Alana, Šušnja, Francikovca te pojedinih zaselaka.

U Alanu na kući Mladena Gare piše 1700. godina. Zato su oni uzeli najbolju zemlju na Alanu, imaju svu zemlju ispred kuće. To su pričali da je tu doselio jedan oficir. Od njega su se oni razvili poslije. Došli su iz Sibinja, i bili su najbogatiji. I moji su tu tako selili jedno vrime iz Krmpota, Vukeljske drage. Moj je djeda (rođen 1857.) on se dole rodio i onda su selili, a kad se vjenčo tu su bili. Tamo dole su imali male kućice, a tu stanove. Onda su se oni posle izminjali, oni su ovima doli dali svoju zemlju doli, a ovi njima svoju zemlju gori. Neki nisu tili selit pa su primili zemlju. Did se ženija negdi 1877, moj je otac bija rođen 1888. Tu negdi su izmjenili. Onda su se ljudi poslje ovdje okučili i više su krčili šume, ispričala je Anka Atalić.

Kazivač Zlatko Tomljanović Kaić kazao je: *Moj je šukundjed prvi iz Primorja doselio u Šušanj iz Sibinja i tu osto živjet. Vjerojatno mu je tu bila zemlja a doli se familija podjelila, bilo ih je puno. Tako su ljudi ostajali u Šušnju, bilo je šest familija koje su tu stalno bile. Ne znam iz kojih su mjesta*

¹⁴¹ Usporedi radove: A. GLAVIČIĆ, 1980, 200; M. MARKOVIĆ, 1971, 1980, 2003; V. BELAJ, 2004.

¹⁴² Anka Šolić Tutanova.

¹⁴³ Mirko Tomljanović Sova.

druge obitelji doselile, al tu su bila samo dva prezimena, Tomljanović i Prpić. To su faktički dvi familije bile, mi smo Kaići a oni Pekini (obiteljski nadimci, op. a.).

Petar Tomljanović Čona koji danas živi u Podbilu, u zaselku Cupići, rekao je: *Mi smo iz Cupine. Moji su tu stalno već biće 350 godina. U Cupini je kuća srušena odavno. A ovdje su ostali jel su tu imali šumu i sve, zemlju.*

O Francikovcu zabilježila sam sljedeće podatke: *Ove zidinice iza kuće tu je bila glavna familija Šojati (nadimak Juričini, Markišini, op. a.). Ta kuća je sagrađena prije dvi, tri stotine godina. Tu su se rodili šukundidi, didi, pradidi. Mi smo svi, sve ovo nas petnaest kuća od njih, to je sad već osma, deveta generacija. E, u obiteljima se rodilo po dva-tri sina ili više i djelili se. I sad se gore vide dva kantuna, stijene di su prva dva došli, a treći brat je oša u Šojatski Dolac. Kamenje je ispod Tesline kuće, e tu im je bila prva kuća.¹⁴⁴ Nakon njih su ljeti selili neki iz Senjske Drage, a posli je dio familije osta ovdje živjeti. Kazivači nisu znali reći kada je to bilo, ali su mi pokazali na jednoj šterni upisanu 1891. godinu, te na drugoj šterni 1901. godinu. Obje šterne su pripadale tim obiteljima.¹⁴⁵*

Za ostale lokalitete kazivači nisu znali kazati tko se i kada prvi nastanio, ali su trajna naseljavanja na ljetne stanove pripisivali nasljeđivanju zemljišta. Prilog ovome je svjedočenje naracije Milana Prpića: *Iz Bunice su selili u Vrtlinu, unazad 200 godina. Neki su ostali gori, a neki su selili. Braća bi se podjelila, neki gori, neki doli, ista prezimena čak i rodbina.*

Sklona sam mišljenju da ovih nekoliko zabilježenih primjera ukazuje na višestoljetni proces pretvaranja *ljetnih stanova* u trajna naselja. Da ova pojava nije jedinstvena, saznajemo i od Ante Glavičića koji piše da stanovnici iz primorja "prelaze liniju današnje magistrale i u srednje visinskim zonama Velebita (do 700 metara nadmorske visine) osnivaju nova naselja u šumovitim i do tada nenaseljenim mjestima. Tako nastaju nova naselja Stolac, Oltari ... Ledenik, Sušanj."¹⁴⁶

Kao što je vidljivo najčešće su na jednom lokalitetu živjeli stanovnici istog prezimena, ili tek s nekoliko prezimena. Primjerice, u Kosovoj Buljimi svi su Prpići, a u Vrataruši Tomljanovići. Na ovim prostorima točno se zna koje obitelji su živjele na kojim lokalitetima: *Ovo selo gore su Prpići, onda*

¹⁴⁴ Zamolila sam kazivača da mi pokaže kamenje da ga fotografiram, no kazao je da nemam što fotografirati budući da je sve zaraslo, te da se vidi samo grmlje i obično kamenje.

¹⁴⁵ Francikovac se sastoji od zaselaka: Matići, Busije, Seljani, Božići, Barišići. Prezimena su Šojat i Prpić.

¹⁴⁶ A. GLAVIČIĆ, 1980, 200.

Pijavica tu idu Prpići do Svete Jelene, onda gore ovo selce su Špalji. Onda od Bunice, Vrataruše su Tomljanovići, onda idu Cupine, Sibinj gore u brdu su Butkovići, oni su do Smokvice, tu ima i Butkovića i Blaževića, kazala je Mira Ostović. "U udruživanju stanova najvažniji su bili rodbinski i gospodarski momenti. Rodovska veza naročito je dolazila do izražaja kod Primoraca. Oni su i u Primorju živjeli udruženi u svojim zaseocima, koji su se najčešće nazivali prema njihovim rodovskim prezimenima. Takvi rodovski zaseoci imali su i u nadgorju udružene stanove, pa su se i oni najčešće nazivali isto kao i primorska selišta."¹⁴⁷ Na području Krivoga Puta također nalazimo zaselke prema rodovskim prezimenima, primjerice, zaselak Špalji u Primorju i zaselak Špalji u mjestu Krivom Putu.

Ovo upućuje da u daljnjim istraživanjima migracija na *ljetne stanove* svakako treba istraživati i narodno običajno pravo nasljeđivanja,¹⁴⁸ jer smatram da je ono jedno od bitnih pokazatelja potisnih faktora migracija iz nekog kraja, ili pak nastavka života na obiteljskom zemljištu. No, također upućujem na činjenicu da podaci koji se mogu dobiti usmenim predajama ne sežu dovoljno u prošlost da bismo dobili potrebne spoznaje. Povijesni izvori potvrđuju naseljavanje Bunjevaca na ova planinska područja tijekom 17. stoljeća,¹⁴⁹ pa je za ovakva istraživanja neophodan rad na arhivskim izvorima. No treba imati na umu da stanovnici ovog područja nisu imali naviku rješavati pravno-imovinske odnose u gruntovnicama i katastarskim uredima. Naime, na terenu sam nailazila na nemali broj priča kako pojedinci žele kupiti atraktivne stare kuće, no vlasnički odnosi nisu regulirani. Sami stanovnici ističu da pojedine takve kuće (stare stotinjak godina) u kojima su njihovi pretci generacijama živjeli nisu nikada katastarski prikazane, a pojedini potomci danas vode sudove s Hrvatskim šumama koji su vlasnici zemljišta. Daljnji problem je što su se obitelji uslijed migracijskih mobilnosti čitavo 20. stoljeće, pa i prije raseljavale i na nekoliko kontinenata, a da pritom nisu regulirali vlasništvo nad nekretninama i zemljom.

¹⁴⁷ M. MARKOVIĆ, 1980, 82.

¹⁴⁸ "Pojam "narodno pravo", još između dva rata, označava sustav narodnih običaja s normama društvenog reguliranja odnosa u sredinama koje su još uvijek homogenije sadržavale karakteristike po kojima su se izdvajale od građanskih sredina. Seoske društvene grupe, kao zatvorenije cjeline, još uvijek su se samo pokoravale Zakonima, kad je to bilo neophodno, dok su u svom internom životu nastavljale poštivati običaje" (V. ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, 1984, 51).

¹⁴⁹ Usporedi S. PAVIČIĆ, 1966, 309-382.

Sl. 5. Najstarija kuća na Alanu, vlasništvo obitelji Butković - *Garinih*, snimila Marijeta Rajković, svibanj 2005.

Sl. 6. Vrata na najstarijoj kući na Alanu iznad kojih je upisana godina gradnje 1765., snimila Marijeta Rajković, svibanj 2005.

Osim navedenog, potrebno je povijesno istražiti samo mjesto Krivi Put, odnosno njegovu ulogu kroz razdoblje ranog novog vijeka. "Prve podatke o Bunjevcima vezane uz Krivi Put nalazimo 1609. godine. Nakon toga samo mjesto postaje administrativno, društveno i vjersko središte. Na početku 19. stoljeća ono postaje središte Prve krajiške satnije Ogulinske regimente. Godine 1834. spominje se sedam sela s 376 kuća i 4582 stanovnika. U to vrijeme Krivi Put administrativno pripada kotaru Brinje, dok mu se središte okružnog upraviteljstva nalazilo u Ogulinu".¹⁵⁰

7. Današnji pogled etnologa na ljetne stanove u budućnosti

Boraveći na terenu u više navrata tijekom 2003. i 2004. godine, stvarala sam predodžbu o *ljetnim* stanovima, no nisam ondje bila zato što se do pojedinih lokaliteta može doći isključivo pješice, a do nekih tek terenskim vozilom. Tijekom istraživanja (u lipnju 2005. godine) kazivač Milan Tomljanović *Livak* udovoljio je mojoj istraživačkoj znatiželji, te kolegici Mariji Brajković i meni bio vodič kroz nekada ljeti gusto naseljena područja. Danas kroz ta područja prolazi makadamska cesta i tek rijetki prolaznici poput lovaca i lovočuvara. Vozili smo se od Alana, preko Šušnja, Kosove Buljime, Vrataruše te izišli na glavnu cestu kod Klarićevca. Kod nekoliko stanova smo zastali, obišli prostore zarasle travom i grmljem. Primjerice, vidjele smo *Grgaićin stan* u kojem stotinjak godina ne živi nitko, ali na koji njegov potomak ponekad ljeti seli pčele iz Senja.

Nakon dolaska u Šušanj, kazivač je naveo da je odavde vodila *kozja staza* do mora (dakle, do primorskih naselja). Danas u Šušnju ne živi nitko, osim što Zlatko Tomljanović *Kaić* katkada ljeti seli pčele. Nastavili smo put prema Vrataruši i u daljini vidjeli velike štale u kojima najveći uzgajivač ovaca iz Matića danas drži ovce. U Vrataruši danas živi jedini stanovnik – Ivan Tomljanović *Roka*. Radni vijek proveo je na privremenim radovima, a odlaskom u mirovinu vratio se u rodno selo.¹⁵¹ U Vratarušu ljeti dolaze vikendaši iz Karlovca, Senja i Zagreba. Najčešće ovdje provedu tek vikend, ili više dana kada su na godišnjem odmoru ili u mirovini. Milan Tomljanović *Livak* cijelim putem nam je kazivao o životu na ljetnim *stanovima*, te zaključio je da *ljudi zadnjih godina dolaze sve više. Šteta im je to zapustit. Ljudi što su stariji to ih valjda sve više vuče neka nostalgija za tim rodnim krajem*. I njegov djed je imao ljetni stan na Vrataruši, no kako je bio u ruševnom stanju srušili su ga. Trenutno na istom mjestu, i kako ističe, u istom stilu, njegova sestra koja živi u Njemačkoj i on grade kuću od kamena.

¹⁵⁰ M. RAGUŽ, 1999, 344 prema *Usponi*, br. 3, 97.

¹⁵¹ Na žalost nismo mogli razgovarati s njim budući nije bio kod kuće.

Sl. 7. Ljetni stan sa *štornom* u Šušnju, snimila Marija Brajković, lipanj 2005.

Sl. 8. Kuća u Cupićima, vlasnik Petar Tomljanović Čona,
snimio Augustin Perić, lipanj 2003.

U Butković Dolcu danas nema stanovnika, jedino nekolicina ljudi povremeno dolazi običi djedovinu. Kroz Butković Dolac nekada je vodila cesta iz Alana, preko Vodne Drage, na Sibirj. Od Vodne Drage do Sibirja nema ceste, već samo *kozja staza*. U Sv. Jeleni danas živi samo jedan muškarac, te poneki stanovnici koji dođu ljeti na odmor u obnovljene kuće. Iznad Sv. Jelene u Špaljima danas također živi samo jedan stariji muškarac.

Vozeći se po makadamskoj cesti u daljini na planinama naišli smo na poslagano kamenje polukružnog oblika, nekadašnju *pastirnicu*. Visina pastirnica bila je do 1,5 m. Tehnikom suhozida kamenje je slagano u krug. Otvor se radio s južne strane budući da odatle bura nikad ne puše, kazao je Milan Tomljanović *Livak*. Takve zaklone radio je jedan pastir za sebe ili više njih zajedno.

Na ovim padinama ima prekrasnih starih kamenih kuća, *koje su čitave i kojima bi se moglo stanovati. Danas su prazne, jedino dođe neko malo provjetrit*, dodaje isti kazivač. Za sada ove prirodne resurse prepoznaju potomci koji na vlastitu inicijativu obnavljaju stare kuće (i važno je napomenuti, zasad se uglavnom nastoje držati smjernica tradicijske arhitekture). Razlog njihova ljetnog boravka zrcali se u kazivanju Anka Šolić *Tutanove: Ljeti dolaze obrađivati zemlju. Oni su otišli odavle 60-ih i 70-ih ponapravili kuće u Senju i sad tu dolaze obrađivat zemlju. Možda je neko zapustio zemlju ali uvijek neko dolazi. Uvijek su obrađivali. Sad sve češće obnavljaju kuće, kad su stari lipo im je ovdje. Imaju svi aute pa im nije teško spustit se u Senj* (koji je udaljen svega 14 kilometara, op. a.)

Jedan od mnogih osoba koji ljeti često boravi u Alanu je i Milan Tomljanović *Periša. Otkako sam u mirovini sad me nekako nostalgija vuče, često sam gore svakog vikenda, i ljeti, i sad je tamo šuma narasla a napravim i nešto drva za familiju. Onda sam par godina sadio malo krumpira*. No sigurna sam da bi i ljudi, koji nisu podrijetlom odavde, voljeli doći i uživati u ovim prekrasnim planinama. Upravo stoga sam ovim odlomkom željela tek ukazati na ulogu etnologa i ponajviše na mogućnost primjenjivanja etnoloških istraživanja u revitalizaciji ovoga depopuliranog kraja.¹⁵² Prepoznati bi valjalo i ulogu ljetnih stanova u oblicima ruralnog turizma, a u tome – nadam se – i buduću turističku ponudu ovog kraja.

8. Zaključna razmatranja

Istražujući tradicijsko gospodarstvo, tema sezonskih migracija nametnula se kao neophodna za njegovo istraživanje, te razumijevanja načina tradicijskog

¹⁵² Ovoj temi posvetila sam pažnju u radu: Primjena agroturizma kod primorskih Bunjevaca. Radom sam obuhvatila područje Krivog Puta, okolice Krasna i Senjsko bilo. Rad je u sintetskom obliku i u pripremi za tisak.

života i kulture. Iz primorskog pojasa stanovništvo je u proljeće selilo prema planinskim pašnjacima na primorskoj strani Velike Kapele. Svrha ovoga rada bila je deskriptivno prikazati sezonske migracije na mikrolokalitetu Krivoga Puta, odnosno utjecaj migracijskih mobilnosti na ukupni način života. Istraživala sam potisne i privlačne faktore migracija, život na ljetnim stanovima (nastambe), interakcijske odnose između migratornog stanovništva (Primoraca) i domicilnog stanovništva (stalnih stanovnika viših nadmorskih visina).

Prvobitna zamisao ovoga rada bila je prikazati sezonske migracije na čitavom istraženom području (Krivom Putu, na obroncima Senjskog bila, dijelu Podgorja, točnije, Gornjoj i Donjoj Kladi, Babrovači, Zavižanu, te Jezerima na području Krasna), međutim zbog specifičnosti koje se javljaju upravo na ovom graničnom području između Velike Kapele i primorske strane sjevernog Velebita ovaj rad ograničila sam samo na područje Krivoga Puta.

Naime, u selima na istim nadmorskim visinama živjeli su i privremeni i stalni stanovnici. Primorci su uglavnom selili u područja na 500 - 700 metara nadmorske visine. Razlozi njihova seljenja bile su ispaše *blaga* (goveda, ovce, koze), ali i uzgoj svinja, obrađivanje zemlje (motičarstvo), prikupljanje sijena, te ispaša pčela. U jesen su sve selili u Primorje, gdje su provodili vrijeme do proljeća.

No, ako pokušamo rekonstruirati migracijska kretanja jedne obitelji koja je, primjerice, zimi stanovala u Sibirju, a ljeti selila u Šušanj, dolazimo do spoznaje da su djeca išla u školu u Vratarušu (neovisno o tome gdje su stanovala), žene su rano ujutro nosile mlijeko u Senj (svaki dan ili svaki drugi), nedjeljom je čitava obitelj išla na bogoslužje u Podbilo (gdje su se uostalom i pokapali), a prema potrebi silazili su u Sibirj nositi ljetinu za zimske periode. Muški članovi obitelji nerijetko su odlazili na sezonske i privremene radove u druge udaljenije krajeve, ali se vraćali za vrijeme sjenokoše. Tijekom sjenokoše boravili su nekoliko dana u udaljenijim lokalitetima na području Krivog Puta u priručnim nastambama, a žene su im nekoliko puta dnevno nosile hranu. Prilikom razmišljanja o prelascima ovih dnevnih udaljenosti ne smijemo zaboraviti činjenicu da su se kretanja odvijala pješice tzv. kozjim stazama, a glavna transportna sredstva bili su magarci i/ili mule.

Ovakav način života prakticiran do šezdesetih godina 20. stoljeća ukazuje na potrebu dubinskih kronoloških istraživanja. Naime, nameće se pitanje zašto su stanovnici ovih područja izabrali ovakav način života i s tolikom varijantom migracijske mobilnosti. Iz današnje perspektive to je teško objasniti. Upravo zbog toga je dotaknuta tema formiranja trajnih naselja na ljetnim stanovima (time nikako ne smatramo da su sva trajna naselja nastala iz

sezonskih naselja). Taj proces navodi na mogućnost, podcrtavamo možda, nekada prakticiranog alpskog tipa stočarstva na ovim prostorima. Naime, ovako sakupljena građa može poslužiti za razne etnološke spoznaje. Primjerice, pomoću raznih tipova stočarstva možemo iščitavati kulturnopovijesne veze, te eventualno podrijetlo svakog od njih. Dakako da treba uzeti u obzir da se način života oblikuje prema geografskim uvjetima terena i lokalnim običajima, stoga se i načini iskorištavanja planine realiziraju u raznim inačicama, no u pravilu treba izdvojiti osnovne crte, koje bi trebale biti posvuda jednake.

Na važnost ovakvih istraživanja ukazuje i etnolog Vitomir Belaj "Sučeljavajući (alpsko stočarstvo, op. a.) s tipičnim transhumantnim stočarstvom koje do najnovijeg doba prevladava na planinama balkanskog poluotoka, pokazuje na mogućnost otkrivanja kulturnopovijesnih procesa u kojima je neko staro, po podrijetlu predindoeuropsko, stanovništvo sa svojim specifičnim načinom života sudjelovalo u nastajanju etničke skupine poznate pod imenom Bunjevci."¹⁵³

Za neupućene ukratko se mogu objasniti razlike u obilježjima pojedinog tipa stočarstva. "Osnovna značajka transhumantnog stočarenja jest da su vlasnici stada (u pravilu je riječ o ovcama) nastanjeni u stalnim naseljima gdje se bave skromnom zemljoradnjom, dok su sama stada i ljeti i zimi na pašnjacima gdje ih čuvaju pastiri. Ovo potonje bilo je uvjetovano činjenicom da pojedini vlasnici stada sve donedavno nisu prikupljali krmu (sijeno) za zimu, pa je stoka morala zimi tražiti pašu u toplijim...krajevima uz more."¹⁵⁴

Bitne značajke alpskog stočarstva su da je zimi cijela obitelj zajedno sa stokom u matičnom selu i stoku krme sijenom. U proljeće odvija se *izdig* cijelog sela zajedno sa stokom. Ondje obrađuju vrtove (motičarstvo) i nerijetko njive, te prikupljaju sijeno za zimu. Visoko ljeto (srpanj, kolovoz), dok obitelj i dalje živi i radi u *ljetnom stanu*, pastiri odlaze sa stokom na planinu, tj. na visoke pašnjake gdje imaju stanove i kolibe za spravljanje sira. Alpski stočari uzgajaju prvenstveno goveda, a u znatno manjoj mjeri još i koze i svinje. U jesen pastiri se sa stokom vraćaju na majska selišta. Nakon toga svi se spremaju za silazak u donje, zimsko selo noseći sa sobom plodine i sijeno za krmu.

Vitomir Belaj komparira alpsko stočarstvo sa stočarstvom Podgoraca: "Imali su u pravilu tri stalne naseobine: jednu (zimsko selo) blizu mora, drugu (selo nastanjeno od proljeća do jeseni, gdje su obrađivali njive i prikupljali sijeno) na *podima* na oko 800 m nadmorske visine, a treću pod vrhovima

¹⁵³ V. BELAJ, 2004, 5.

¹⁵⁴ V. BELAJ, 2004, 9.

Velebita (ljetni stan, samo za pastire)."¹⁵⁵ Belaj navodi da u literaturi nije navedeno je li planinsko stočarstvo bilo dopunski dio u tradicijskom gospodarstvu ili njegov glavni i jedini dio. I Podgorci na planini siju žitarice, sade krumpir i kose travu, dakle, ne ponašaju se kao transhumantni stočari.

Usporedimo sada sve navedeno s ljetnim seobama Primoraca, Krivopučana. Dakle, zimska sela imaju u Primorju. U proljeće cijele obitelji (ili veći dio) sele s kućanskim predmetima, blagom i košnicama. No, ne seli čitavo selo zajedno, niti na isti lokalitet. Selidbe su trajale od nekoliko dana do nekoliko tjedana, a pojedini članovi dolazili su tek za potrebe većih gospodarskih radova. Velika se pažnja posvećivala sjenokoši (koja je bila vrlo važna zbog prehrane blaga zimi). Stoga bi muški članovi obitelji, koji bi odlazili na sezonske radove u ostale dijelove Hrvatske ili zapadnu Europu uzimali u to vrijeme godišnje odmore i dolazili pomagati kositi sijeno.¹⁵⁶ Dakle, paralelno su gradili pojate ili skloništa na udaljenijim područjima gdje bi imali livade koje su kosili, no one nisu nužno bile na višim nadmorskim visinama. U tim nastambama boravili su kosci za vrijeme košnje (nekoliko dana), a žene su im svakodnevno u više navrata donosile hranu.

Usporedimo sada život na području Krivoga Puta s alpskim tipom stočarstva. Ovi stanovnici imali su dvije stalne naseobine. Na planinskim pašnjacima migratorno stanovništvo obrađivalo je njive (također motikama), sjenokoša je imala važnu ulogu, a prevladavala su goveda, manji broj ovaca i svinje. Nema odlazaka pastira na visoke pašnjake (stoka nikada ne boravi u torovima, već isključivo u štalama), ali ljudi tamo borave privremeno (nekoliko dana) radi sjenokoše ili drugih radova vezanih uz zemljoradnju.

No, postavlja se pitanje zašto neki sele na 500- 600 metara nadmorske visine, a neki na 900 metra. Kazivači ističu da su uvijek (u razdoblju prve polovice 20. stoljeća) selili na vlastitu zemlju. Jesu li možda u prošlosti (od nekoliko stoljeća) selili u tri etape, no zbog brojnih obitelji (jer svi su imali mnogo djece) i običajnog prava nasljeđivanja, naselja su postala i trajna i privremena, pa su neki selili a neki nisu, dok su pojedini samo odlazili obrađivati zemlju – ostaje pitanje kojim bi se trebala baviti neka mnogo sustavnija istraživanja.

Kretanja stanovnika na mikroekosustavu Krivoga Puta razlikuje se od opisa s kojim sam se dosada susretala u starijoj literaturi i izvorima. Na geografskom području koje pokriva ovaj rad, prema mojim spoznajama, do sada nitko nije istraživao sezonske migracije. Prilikom nestrukturiranih

¹⁵⁵ V. BELAJ, 2004, 13.

¹⁵⁶ Moje vlastite terenske bilješke, usporedi i V. BELAJ, 2004, 14.

intervjua, odnosno rekognosciranja terena za pripremu upitnice za temu migracija došla sam do spoznaje da migracije stanovništva nisu bile isključivo *izdizi stoke* i da bih dobila vrlo upitne podatke ograničivši istraživanje samo na tu problematiku. Za susjedna područja, područje sjevernog Velebita, u starijoj etnološkoj i antropogeografskoj literaturi te seobe opisane su ponajviše kao *izdizi stoke na ljetne stanove*.

Primjerice, antropogeograf i planinar Mirko Marković u tekstovima (Stočarska kretanja na dinarskim planinama 1971.; Narodni život i običaji sezonskih stočara na Velebitu, 1980) ne navodi izvore, pa ih se ne može provjeravati; rijetko su prostorno točno locirani, stoga ne znamo na koje lokalitete se odnose. Osim toga nisu ni kronološki određeni. Njegovi nam podaci mogu poslužiti za osnovnu orijentaciju, ali ne i za konkretnu komparaciju.

U radu je vidljivo koliko su generacije Bunjevaca stoljećima iskorištavale resurse ove planine, te koliko je ona uvjetovala njihov način života [(primjerice, život u nuklearnim obiteljima u zimskim (stalnim naseljima) te život u «nekom» obliku zadružnih obitelji na ljetnim stanovima)] i običaja (razlike u pogrebnim običajima na granici Krivoga Puta, Veljuna, Francikovca, Šojatskog Dolca). Ako ovaj rad i ne pridonese spoznajama o etnokulturnim procesima Bunjevaca, nadam se da će potaknuti potomke i lokalnu zajednicu na današnju gospodarsku mogućnost iskorištavanja planine za oblike ruralnog turizma, proizvodnju zdrave hrane, ljekovitog bilja, i eko-etno suvenira.

Popis kazivača:¹⁵⁷

Atalić, Anka, rođena u Rupi na Alanu

Atalić, Ivanka, rođena Butković, rođ. 1921. godine u Alanu, živi u Senju

Butković, Ivan *Gara*, rođ. 1920. godine u Alanu, živi u Senju

Krmpotić, Ivan *Bokula*, rođ. 1948. g. u Bokulićima

Krmpotić, Luka *Brnde*, rođ. 1919. godine, Veljun

Krmpotić, Mara *Brndina*, rođ. 1922. godine u Milićima, Veljun, dj. Krmpotić,

Krmpotić, Milan *Žutija*, rođ. 1931. godine u Veljunu, živi od 1959. god. u Senju

Krmpotić, Milan *Zekonja*, rođ. 1930. godine u Veljunu

Ostović, Mira, rođ. Tomljanović, nadimci po djedu *Šare*, po tati *Brzina*

Pavelić, Marko *Mijatina*, *Zekić*, rođ. 1917. u Podbilu

Prpić, Milan *Brkac*, rođ. 1934 godine u Šušnju, od 1962. godine živi u Senju

Prpić, Milan *Apel*, rođen 1960, u Matićima

Prpić, Mladen, *Brada*

Prpić, Nada, *Grgaičina* rođ. 1939. godine u Kosovoj Buljimi, od 1962 živi u Senju

¹⁵⁷ Svim kazivačima zahvaljujem na izrazitoj susretljivosti i gostoljubivosti.

Prpić, Ruža rođena u Šojatskom Dolcu
Šojat, Milan *Colaš*, rođen 1937. g. u Francikovcu
Šojat, Mladen *Bilin*, 1928. g. u Francikovcu
Šolić, Anka *Tutanova*, r. 1932. godine u Sovinoj Dragi (blizina Sabinja), Šolići
Špalj, Ana, rođena 1926. g, dj. prezime Špalj
Špalj, Ana, rođ. 1933. g. u Svetoj Jeleni, Matićima, dj. prezime Tomljanović
Špalj, Mile *Kebin*, rođen 1917.g., Špalji
Špalj, Tome *Cucin*, rođ. 1928. g. u Špaljima, živi u Senju
Tomljanović, Ivan *Čona*, *Blitva*, Cupići
Tomljanović, Ivan *Rokin*, rođ. 1940. godine u Vratruši
Tomljanović, Jure *Ban*, rođen u Šolićima 1943. godine, živi u Rijeci
Tomljanović, Branko *Ropeta*, rođ.1943. godine u Krivom Putu, živi u Senju
Tomljanović, Marija *Čonina*, rođ. 1930. godine, dj. prezime Tomljanović
Tolina, živi u Podbilu
Tomljanović, Mara *Isanova*, rođ. 1945. godine u Veljunu, živi u Krivom Putu
Tomljanović, Milan *Periša (Mića)*, rođ. 1927. godine u Alanu, Zamalić, živi u Senju
Tomljanović Milan, *Livak* iz Bunice
Tomljanović, Milan *Ivić* rođ. 1967. godine u Cupićima, živi u Rijeci
Tomljanović, Mirko *Sova*, rođen 1934. g.
Tomljanović, Petar *Čona*, rođ. 1934. godine, Podbilo gdje i danas živi
Tomljanović, Petar *Jukša*, rođ. 1933. g. u u Svetoj Jeleni - Matićima
Tomljanović, Zlatko *Kaić*, rođ u Šušnju, 1946. godine, 1960. doselio u Senj
Vukelić, Ivan *Mikula*, rođ. 1931. godine u Cupićima, živi u Rijeci
Vukelić, Ivan *Rokić*, rođen, 1930. g.

Literatura

- Vitomir BELAJ, Tradicijsko planinsko stočarstvo na Velebitu i bunjevačka etnogeneza, *Studia ethnologica Croatica* vol.16., 5-31.
- Danijela BIRT, Transport i opskrba vodom na području Krivog Puta, *Senjski zbornik*, 31, Senj, 2004, 159-188.
- Jasna ČAPO, Etnologija između demografije i socijalne historije, *Etnološka tribina*, 11, Zagreb, 1988, 5-16.
- Vesna ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, Običajno pravo, njegova primjena i proučavanje do polovine 20. stoljeća, *Etnološka tribina* 6-7 (1984), 51-70.
- Milovan GAVAZZI, Počivala. U: *Vrela i sudbine narodnih tradicija*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1978, 197-205.
- Ante GLAVIČIĆ, Mirila i počivala na Velebitu (I), *Senjski zbornik*, 8, Senj, 1980, 197-210.
- Emil HERŠAK (ur.), *Leksikon migracijskog i etničkog nazivlja*, Institut za migracije i narodnosti, Školska knjiga, Zagreb, 1998.

- Mira TROŠELJ, Ukrasi i simboli na južnovelebitskim mirilima na području Starigrada-Paklenice, *Senjski zbornik*, 9, 1981-1982, 115-148.
- Mira TROŠELJ, Ukrasi i simboli na južnovelebitskim mirilima na području Selina (II), *Senjski zbornik*, 10-11, 1984, 59-72.
- Mirko KORENČIĆ, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971*, Zagreb, 603-607.
- Mirko MARKOVIĆ, Stočarska kretanja na dinarskim planinama, *Zbornik za narodni život i običaje*, 45, Zagreb, 1971, 523-550.
- Mirko MARKOVIĆ, Narodni život i običaji sezonskih stočara na Velebitu, *Zbornik za narodni život i običaje*, 48, 1980, 5-140.
- Mirko MARKOVIĆ, *Stočarska kretanja na dinarskim pašnjacima*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2003.
- Stjepan PAVIČIĆ, Prilozi nepoznatoj povijesti grada Senja i okolice, *Senjski zbornik*, 2, Senj, 1966, 309-382.
- Mirko RAGUŽ, Osnovna škola Krivi Put, *Senjski zbornik*, 26, Senj, 1990, 343-360.
- Marijeta RAJKOVIĆ, Život žene u selima Senjskog bila, *Senjski zbornik*, 30, Senj, 2003, 539-586.
- Marijeta RAJKOVIĆ, Prilozi poznavanju migracija Krivopučana, *Senjski zbornik*, 31, Senj, 2004, 261-286.
- Tihana RUBIĆ, Trgovina i sajmovi, rezultati istraživanja na području općine Krivi Put, *Senjski zbornik*, 31, Senj, 2004, 287-324.
- Ilija ŽIVKOVIĆ, Željka ŠPORDER, Duško SEKULIĆ, *Asimilacija i identitet*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.

DIE SAISONMIGRATIONEN IM GEBIET VON KRIVI PUT: DIE TRADITIONEN IN DER
REZENTEN HISTORISCHEN PERSPEKTIVE

Zusammenfassung

Im Artikel werden die Saisonmigrationen im Gebiet von Krivi Put im Laufe des 20. Jahrhunderts gezeigt (der Stoff wurde während der Feldforschung auf dem breiten Gebiet von Krivi Put gesammelt und durch drei Jahre durchgeführt). Aus den küstenländischen Streifen übersiedelte die Bevölkerung im Frühling nach den Bergweiden an den küstenländischen Seite von Velika Kapela. Die Forschung richtete auf die gesamte Lebensweise auf welche einen Einfluss die Folgen der Migrationen hatten. Das Ziel dieser Arbeit war die stoßkräftigen und zugkräftigen Migrationsfaktoren darzustellen, das Leben in den Sommerwohnungen (Behausungen, Interaktionsverhältnisse zwischen der Migrationsbevölkerung (Küstenbewohner) und der Domizilbevölkerung (von ständigen Bewohnern der höheren Meereshöhen). Die besonderen Migrationen werden auch bemerkt, für die Bedürfnisse der Schulung, Einnahmequelle, Durchführen der Religionsbedürfnisse und Begräbnisse. Da die Forschung auch auf die Erkenntnisse über die ethnokulturellen Gestaltung und Herkunft von Bunjevci gerichtet wurde, wollte ich zur Erklärung dieser Problematik die Ursachen dieser besonderen Lebensweise zu untersuchen, so bemerkte ich, wie von den zeitweiligen

Sommersiedlungen manche ständige Siedlungen sogar mit einer Grundschule gegründet wurden. Durch die Arbeit ziehen sich die symbolischen Grenzen zwischen zweier Gemeinschaften, bzw. die Strategien der Autoidentifikation, mit denen man die migratorische und Domizilbevölkerung untereinander abgrenzt. Das symbolische Inventar wurde angeführt, das die Angehörigen jeder Gruppe als etwas Verschiedenes hervorheben, im Verhältnis zu Anderen, die trotz des Lebens auf den gleichen Gebieten gegenseitige Verschiedenheit beobachten. Am Ende der Arbeit weise ich auf die Rolle der ethnologischen Forschungen bei der Revitalisation dieser depopulierenden Gegend durch die Formen des Landestourismus hin.

THE SEASONAL MIGRATION IN THE AREA OF KRIVI PUT:
TRADITIONS IN RECENT HISTORICAL PROSPECTIVE

Summary

In the article the author represented the seasonal migrations in the area of Krivi Put during the 20th century (the data was collected during field research in the wide area of Krivi Put over three years). In springtime the inhabitants moved from the coastal area to mountain pasturelands on the coastal slope of Velika Kapela. The research was determined towards the total way of life, which was inflected by migrations. The goal of this research was to describe the initial and attractive factors of migrations, life in summer settlements (housing buildings, interactive relationships between immigrants (coastal people) and domicile inhabitants (permanent inhabitants of the places in the high sea level attitude). The author recognised the specific migrations in need of school education, sources of income, the conducting of the religious practice and funerals. The research was also focused on the knowledge about ethno-cultural formation and origin of the Bunjevci. Therefore the author's attention was also to research causes of this specific way of life and she noticed how temporary summer settlements became permanent and some even having schools. A symbolic border between two communities can be noticed in the article, which is based on auto-identification used by immigrants and domicile inhabitants to define each other. The article also contains an inventory list of those elements, which each of the member of the opposite group emphasised as differencing element from the 'Others'. Although they live in the same area, they perceive differences between them. At the end of the article the author emphasised the role of ethnological research in the revitalisation of this depopulated area through rural tourism.